

Dr. BAKOS JÓZSEF tanszékvezető főiskolai tanár:

A TOKAJHEGYALJAI RÉGI SZŐLŐMŰVELÉS SZÓKINCSE

I.

Erről a tájegységről összefoglaló szótári munkát nem jelent meg. Nem tekinthető annak KASSAI József szótára sem (Származtató, 's gyökereszo Magyar—Diák Szó-könyv, Pest, 1833—1835 és a kéziratban maradt rész), bár anyagának jó részét hegyaljai eredetűnek jelzi, s valóban az is. Így KASSAI szótára a hegyaljai régi szőlőművelés szókincsére vonatkozólag is igen értékes forrás. KASSAI maga is hegyaljai születésű, szülőfaluja Bodrogkissfalud, Tokajban tanult, Tarcalon káplánkodott, Szerencsen működött hosszú ideig, egyszóval jól megismerhette a Hegyalját és szőlőművelését. A hegyaljai régi szőlőművelésre vonatkozólag hiteles forrásul használhattuk fel a volt pataki professzor (1561—1576) SZIKSZAI FABRICIUS Balázs latin—magyar szójegyzékét is (Nomenclatura, seu dictionarium Latino vngaricvm, Debrecini, 1590). SZIKSZAI FABRICIUS a nép szájáról is gyűjtött szavakat. A szőlőművelésre vonatkozó szavait is a *hegyaljai szőlőművelés műszókincséből* válogatta. (Vö. Nomina ad vinetum, ad vineae culturam, ad vindemiam pertinentia . . .)

Sok, hegyaljai szőlőművelésre is vonatkozó szót szótároztak COMENIUS tankönyveinek magyarítói is. Elsősorban ki kell emelnem SZILÁGYI BENJÁMIN István *Janua* fordításának adalékait. SZILÁGYI SZIKSZAY FABRICIUS adatait is felhasználta, különben ő maga is jól ismerte a Hegyalját, lévén Patakon tanár, Tolcsván és Újhelyben pedig lelkész.

Hiteles forrásként ismerjük el a hegyaljai szőlőművelés szókincsére vonatkozólag a pataki *Janua* szótárát is. (Vö. Eruditionis scholasticae Pars II. Janua . . . Sylva Linguae, sive *Lexicon Januale*, Patak, 1652.)

Készítői, Szöllősi János, Tolnai János, Kapossy Pál, Szántai Mihály és Helembay Sámuel nagyon jól ismerték a hegyaljai szőlőművelés technológiáját és a művelés szerszámaait is. Szótározott szavaik valóban hiteles adatok a régi hegyaljai szőlőművelésre vonatkozólag. Az *Orbis Pictus* kiadója és átdolgozója, SZOMBATHY János pataki professzor COMENIUS tankönyvének a szőlőműveléssel és a bodnár munkával kapcsolatos szavait elsősorban a Hegyalján használatos műszavakból válogatta. (Vö. COMENIUS—SZOMBATHY: *Orbis Pictus*, . . . A világ le-festve. Magyarra fordított és helyyel-hellyel meg-jobbittatott Szombathy János által, S. Patakon, 1796. eszt. Posony, 1798.)

Forrásul használtuk fel a legrégibb hegyaljai okleveleket, gazdasági iratokat, protokollumokat. Különösen értékesek voltak számunkra *Bártfa* város hegyaljai szőlőinek művelésével kapcsolatos *számadáskönyvek* (1485—1563). TAGÁNYI kézíratos kijegyzései alapján használtuk fel az itt nyert adatokat. (Vö. Széchényi Könyvtár: Quart, Hung. 2342. szám.) *I. Rákóczi György* birtokainak *gazdasági iratai* is elsődleges forrásul szolgáltak a régi hegyaljai szőlőművelés szókincséhez. (Vö. Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631—1648.* Bp. 1954.) A hegyaljai városok (elsősorban Patak) levéltárában található adatok is forrásaim voltak. De kiaknáztuk a Hegyaljára vonatkozó megjelent irodalom használható adalékait is. *Tokajhegyalja és bortermelése hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma* című munkám (Sárospatak, 1957.) lapjain regisztrált irodalom nagy részét is forrásként használtam fel. Különösen ki kell emelnem SZIRMAY Antal, SZABÓ Dávid, HUDACSKÓ György, TOLCSVAI NAGY Ignác, DERZENY János és NAGYVÁTHY János adatszolgáltatásait. Adataimat több éven át gyűjtöttem. A közölt szóanyagot magam is jól ismerem. A régi hegyaljai szőlőművelés aránylag egységes szókincese a Hegyalján élő *öreg*ek szóhasználatában, mint régi örökség, még ma is él, ezért az egész Hegyaljára kiterjedő gyűjtést is végeztem, elsősorban az idősebb szakmunkások, kapások és vincellérek között.

Anyagomat ebben a közleményben nemcsak szótárszerűen dolgoztam fel, hanem az összefoglaló kép igényének megfelelően leírásba illesztettem bele, s így a szavak értelmezése a szövegösszefüggésben is teljesebbé válik, hiszen a megfelelő történeti, néprajzi, gazdasági és művelődéstörténeti vonatkozások vázolása is segíti a szavak jelentéstartalmának és körének pontosabb meghatározását, felfogását. A *leíró rész* és a *szótári rész* megfelelő megegyezésére az azonos számok utalnak.

II.

LEÍRÓ RÉSZ

1. A táj gazdasági jellege, a hegyaljai ember életformája

A hegyaljai ember életében elsősorban a szőlőművelés, a bortermelés játszott és játszik nagy szerepet. Munkájának táji kerete a *Tokaj-hegyalja*. Néhány száz éve fogalomná vált a neve a *tokaji bor*,¹ a *tokaji*² révén. Az sem véletlen, hogy népünk szólásaiban is régóta szerepel a tokaji bor. KIS-VICZAY már 1713-ban közöl tokajit is emlegető szólásokat: *Lyukas hordóba tölteni Tokai bort*,³ *Mértékelve hasznos, szükség kívül káros még a jó tokai bor-is*.⁴ (Selectiora Adagia Latino-Hungarica: 1713.) A régi magyar irodalomban is nyomát találjuk annak, hogy egy-egy író a tokaji bort, a tokaji szüretet emlegető szólásformákkal teszi elevenebbé stílusát. Így tesz például PRÁGAI András, mondván: *Nem drágább az nyír-víz az tokai szüretnél*. (Feiedelmecnek Serkentoe Oraia: 1628.) Igen régi és gyakran emlegetett mondás a Hegyalján: *Legjobb*

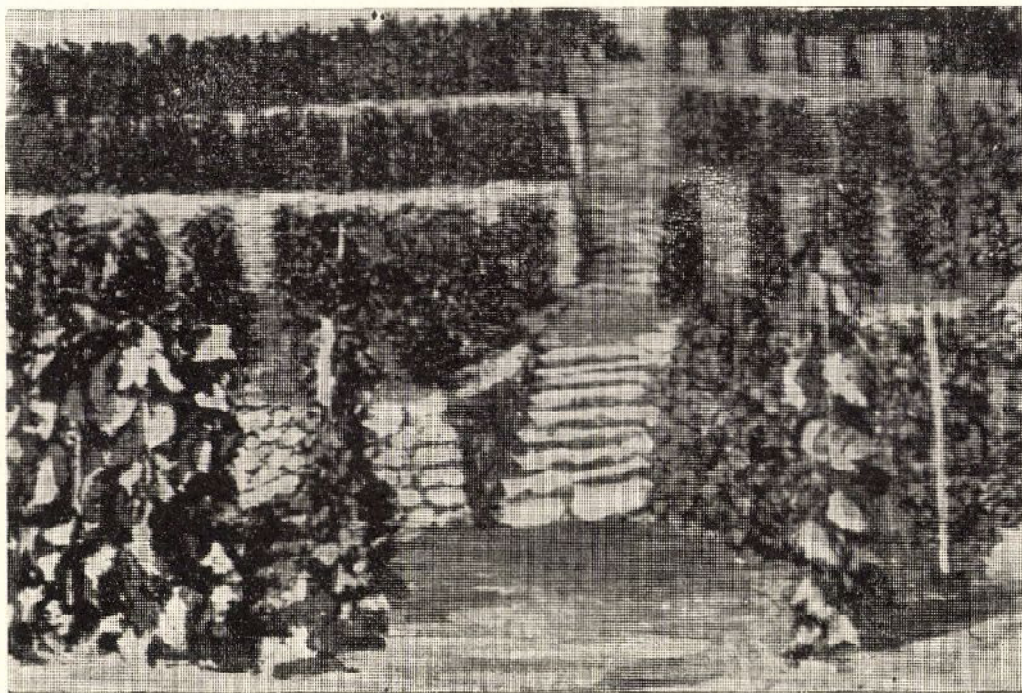
agens (prókátor) a Tokaji Antal,⁵ Azaz a tokaji bor alkalmas eszköz volt politikai és pörös ügyekben is jobb belátásra bírni azokat, akik *antalkóban*,⁶ *ántalagban*,⁷ *átalagban*⁸ kapták meg szolgálatukért a jutalmat: a kövér, finom *tokaji aszút*.⁹ *Antalkónak* is hívták ui. a fél gönci *hordónyi bödönyt*,⁹ amelyben csak aszúbort tároltak.

2. A klíma és talajviszonyok

A termékeny, szélről védett hegyaljai *hegyháta*kat¹⁰ gazdagon éri a napsütés. A szőlők nagyobbik része déli, délnyugati vagy délkeleti *háta*kon¹¹ települt. Gyakori helynév a Hegyalján: *Melegmál*,¹² *Verőmál*,¹³ *Tökös mál*,¹⁴ *Hosszú mál*,¹⁵ *Ravasz mál*,¹⁶ *Csókamál*,¹⁷ *Mézes mál*¹⁸ stb. A szőlőhegyek (ezt a nevet már SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta: *Szolo hegy*), délkeleti, délnyugati és déli, a nap felé eső része nyerte el ezt a nevet. A *mál*¹⁹ szónak különben nagy irodalma van. Etymonjára vonatkozólag elfogadhatónak tartjuk azt az álláspontot, hogy ez a szó finnugor eredetű *meil* szavunk alakváltozata, s jelentése: 'hegyoldal', illetőleg megszorítással: a hegynek a kidülljesztett hasa, oldala (vö. még: MNy. 37:305, 43:24, és a szótári részt!).

A Hegyalja szőlői vulkanikus eredetű talajban élnek. Ebben a közlésben a talajnevek *hegyaljai elnevezéseit* tartjuk csak számon. Gyakori a *nyirok*²⁰ talaj: *sárga nyirok*, *fekete szürkös nyirok*, *sötétszürke nyirok*, *vörös nyirok*, *kavacsos* ~ *kavicsos nyirok*,²¹ *kemény nyirok*.²² Jó talaj a *kőpor*:²³ *fehér kőporos*, a *sárgaföld*,²⁴ a *lősz*.²⁵ A régiek a vulkanikus eredetű kőzetmálladékot *lávalalaknak*²⁶ is hívták. A talaj minőségére vonatkozik a Hegyalján a *Poklos*²⁷ helynév is. A *poklos* (< *pokol*) szláv eredetű szavunk eredeti jelentése ui. *fekete, ragadós, szürkös föld, talaj*. (Vö. KARACSONYI: NyK. 35:11–12, MELICH: MNy. 30:72.) A *Mézpest*²⁸ hegyaljai helynév *pest* hangsora is utal egy különleges hegyaljai talajféleségre is. A régiek emlegetik az *égőtalajt*,²⁹ *égevény föld*³⁰ elnevezésű talajt is, amiben „nem állandó a tőke, kiég benne a szőlő...” A magyar *pest* szláv eredetű és 'kemence' jelentésű szó, nemcsak a mészégető kemencékre utal a Hegyalján, hanem a talajféleségre is. A kiváló szőlőtalajt védeni kellett a Hegyalján is. A hegyaljai szőlőművelés szókinésében szócsaláddá terebélyesült a *liktor* szó is³¹ (<lat. *ligare*: megkötni, felfogni!) A *liktorverem*,³² *liktorozni*,³³ *liktorozás*,³⁴ *liktolás*,³⁵ *liktolni*,³⁶ *liktorvermezni*,³⁷ *liptorozni*,³⁸ *liptolás*,³⁹ *liptolni*,⁴⁰ *liptorozás*⁴¹ szavak is arról tanúskodnak, hogy a *liktorvermek* (a szőlő aljában ásott gödrök, vermek) igen fontos szerepet játszottak a hegyaljai szőlőkben. A lefolyó víz a meredekebb hátaokról lehordta a termő talajt, és ezt fogták fel a *liktorvermek*. A munkások innen hordták vissza *földhordó kosarakban*⁴¹ a tetőkre. E művelet neve: *liktorozás*, *liktolást végez*. Egy másik műszó, a *földelés*⁴¹ is annak a műveletnek a neve, amellyel a *liktorból*, a pinceformán vájt gödörből hordják fel a földet a köves talaj feltöltésére. Olykor *torkolásra*⁴² használták fel a felfogott és elrothadt dudvával is kövérített földet, azaz a szőlőtőke *torkára*⁴³ hordták rá. Ha a szőlőtő *darvasodott*,⁴⁴ *darvas*⁴⁵ lett, *fel kellett tölteni*⁴⁶ a *nyakát*⁴⁷ is.

A talaj védelmét szolgálták a *kőgátak*⁴⁸ is. A Hegyalján gyakori sza-

*Teraszos szőlő a Hegyalján
(A szerző gyűjteményéből)*

vak: kőgátozás,⁴⁹ kőgátrakás,⁵⁰ kőgátvonás,⁵¹ gátrakás,⁵² gátvonás,⁵³ gátolás.⁵⁴ A meredekebb lejtésű szőlőhegyeken a hegy felé dőlve, rézsút építették a kőgátakat. A kőgátas⁵⁵ szőlőkben nehezebb volt a munka is, ezért mondja a hegyaljai szőlész: *Kőgátas szőlőtől, gyepes udvartól óvjon isten.*⁵⁶ A régiek inkább telepítettek szőlőt az emelkedő hátakra. Ezt írja elő a régi mondás is a Hegyalján: *A szőlővel hegyre, a réttel és földdel a lapályra kell igyekezni,*⁵⁷ vagy: *Kerüld az aljból szűrt borokat!*⁵⁸ Az aljban ui. a derek is gyakoribbak, a köd is ide telepedik. Minőségi osztályozást is jelentett tehát a *Magyar Kurir* [1806: (39) 615] hirdetése: Eladók „az allyas szőlőkből szűrt borok,⁵⁸ azaz silányabb borok. A termelő egy tábla szőlőjéből is különféle minőségű bort szűrt: jót a tetőről, jobbat a derekáról és silányabbat az aljból.

A tokaji bor tipikus karakterét: erősségét,⁵⁹ kövérségét,⁶⁰ tartósságát,⁶¹ fűszerszármosságát,⁶² zamatosságát,⁶³ illatát,⁶⁴ cukor-⁶⁵ és olajtartalmát⁶⁶ a megfelelő hegyaljai klíma is adja. Az érést⁶⁷ jól biztosítja a forró nyár, a kívánt aszúsodást⁶⁸ pedig a hosszú és egyenletes ősz. Különösen az ősz fontos szerepét emelték ki a régiek. A nappalokon gyakori még a nagy hőség, a deres hajnalokat még októberben is meleg verőfény követi. Szeptember és október is derült és száraz, tele napsütéssel. Ezért honosodott meg a Hegyalján a késői szüret, s kezdték a szedést *Simon—Juda*⁶⁹ után, október 28-án. A régiek azt tartották, hogy a *regulás nap,*⁷⁰ a *Simon—Juda* előtt szedett szőlőből csak *erőtlen,*⁷¹ *színében is változó,*⁷² *zagyvált,*⁷³ *cankó,*⁷⁴ *csavicka*⁷⁵ bort szűrhetnek. A jó tokaji borhoz ui. nemcsak megérett, hanem *teppedt,*⁷⁶ túlért szőlő kívántatik. A hegyaljaiak

mindezt bölcsen szólásszerű formákba is rögzítették: *Szeptember érlel, október mézel*,⁷⁷ — *Akár haszon, akár kár, Simon—Juda a határ*.⁷⁸

A hegyaljai szőlők nagy veszedelme a tartós esőzés és az eső utáni hirtelen forróság. Azt mondják a Hegyalján, hogy *elnyellik*⁷⁹ (elpereg) a szőlő. Az *elnyellik*, *elnyelés*⁸⁰ szavakat már COMENIUS magyarítói is feljegyezték. Ha *elnyellik a szőlő*, akkor azt mondják róla: *elnyellett szőlő*.⁸¹ Az *elnyelés* szót így értelmezik a Hegyalján: A virágok nem fejlődnek ki egészségesen, az apró szőlőbogyók elhullanak. Gyakran emlegeti ezt a szót KASSAI József is. SZIKSZAY FABRICIUS kifejezése: „*az szolonek megnirlese*”, is utal a fentebb leírt jelenségre. GOMBOCZ Zoltán a *nyirlík*, *elnyirllett*, *nyirlés* szavakat kapcsolatba is hozta a Hegyalján is elterjedt *elnyellik* hangsorral. (MNY. 2:146.)

A hegyaljai szőlőművelők szókinésében gyakori szó az *öböl*,⁸² a *ragya*⁸³ szó is. (SZIKSZAY is szótározta: *Rogia*.) Ha az *öböl*, a *ragya megüti*,⁸⁴ *elkapja*⁸⁵ a szőlőt, *megveresedik* és levelei lehullanak. Jellegzetes szólás a Hegyalján: *Szomorú, mint a ragyavert szőlő*.⁸⁶ Azt is mondják ilyenkor, hogy a szőlő *megragyál*,⁸⁶ *megragyázik*,⁸⁷ *elsül*.⁸⁸ COMENIUS magyarítói nem hiába értelmezik a *Janua*-ban és az *Orbis Pictus*-ban a ragyát *sütő-esőnek*.⁸⁹ A régi írások, oklevelek, gazdasági feljegyzések gyakran emlegetik a *feketeragyát*⁹⁰ is, mint a hegyaljai szőlők gyakori betegségét. Tomori Pál olasz bíró is azt írja a *Pesthy* által szerkesztett helynévgyűjtő kérdőlapra 1864-ben, hogy „*az öböl és feketeragya csapván meg (a szőlőt), borát fanyar ízűvé teremté*”. [Vö. PESTHY: *Helységnévtár*, Zemplén I. kézirat. Széchényi Kvt. 1114. Föl. Hung.)]

3. A szőlőtermő területek, hely- és dűlőnevek

A táj földrajzi kerete a *Hegyalja*, *Tokajhegyalja*.⁹¹ Egy régi latin nyelvű mondás a népi elhatárolással egyetértve, így határolja el területét: *Incipit in Sátor, desinit in Sátor*.⁹² Kezdődik az *újhelyi Sátorhegynél*, végződik, bezáródik a *szántói Sátorhegygel*. A hegyaljai hegyek, így a szőlőhegyek is jórészt *sátorformájúak* vagy *kúpalakúak*, kevesebb részük formál *lapos hátakat*. Tokaj város hátában emelkedő *Kopasz*⁹³ hegy külön áll. A XVIII. századi útleírások tanúsága szerint volt idő, amikor a külföldiek azt hitték, hogy csak ez a hegy termi a tokaji bort. Valójában a tokaji névvel cégéreztetik az egész Hegyalja termése, tehát a *tarcali*, a *keresztúri*, a *zombori*, a *mádi*, a *tállyai*, a *bényei*, a *liskai*, a *tolcsvai*, a *zsadányi*, a *szegei*, az *olaszi*, a *pataki* és az *újhelyi* hegyek leve is. A népi értékelés szerint a minőségi értékjelzők a következők: *legédeesebb a tarcali Mézesmál* termése, a *tokaji* és *mádi* bor. A *legtartalmasabb a tállyai*, a *legerősebb a zombori*, a *legzamatosabb a szegei* és *zsadányi*, a *legtartósabb a tolcsvai* és a *bényei* bor.

A továbbiakban Hegyalja történeti szőlőhegyeinek nevét szedjük sorba. Csak a szőlőhegyek és a fontosabb dűlők neveit tartjuk most számon, mert a dűlő- és szőlőterületek neveinek teljes regisztrálása hatalmas mennyiségű szótömeget jelent. A teljes összeállítás és feldolgozás egy külön munka anyagát fogja szolgáltatni. A legrégibb és legtermőbb szőlőhegyek és dűlők a következők: A *tokaji hegyen: Mézesmál*,⁹⁴ *Paksi*,⁹⁵

A Tokajhegyalja térképe
(Fucker András, Eperjes, 1749)

Gyöpös,⁹⁶ Németszőlő,⁹⁷ Hétszőlő,⁹⁸ Barát,⁹⁹ Szerelmi,¹⁰⁰ Tapasztó,¹⁰¹ Bornemissza,¹⁰² Kúnhegy,¹⁰³ Kócsag,¹⁰⁴ Kendős,¹⁰⁵ Nagyszőlő,¹⁰⁶ Zúgó,¹⁰⁷ Melegoldal,¹⁰⁸ Aranyos,¹⁰⁹ Máriás,¹¹⁰ Keskenyág,¹¹¹ Kalodás,¹¹¹ Batka,¹¹¹ Csepegő,¹¹¹ Palota.¹¹¹ (Vö. még: Tokaji helynevek: Nyr. 3:431, Nyr. 12:192.) Tarcál hegyein: Szarvas,¹¹² Cserfás,¹¹³ Felsőturzó,¹¹⁴ Lajstrom,¹¹⁵ Szilvölgy,¹¹⁶ Deák,¹¹⁷ Királymál,¹¹⁸ Agyag,¹¹⁹ Csuka,¹²⁰ Bige,¹²¹ Görbe,¹²² Baksó,¹²³ Nagycseke,¹²⁴ Perőc,¹²⁵ Sőhajó,¹²⁶ Kismandolás,¹²⁷ Nagyváti,¹²⁸ Feketehegy,¹²⁹ Előhegy,¹³⁰ Farkas,¹³¹ Nagy-¹³² és Kisbajusz,¹³³ Vinnai,¹³⁴ Szoporty,¹³⁴ Nagy-Kisremete,¹³⁴ Keleti- és Nyugati Terézia,¹³⁴ Nyavalya¹³⁵ (vö. még: Nyr. 3:431). A tálljai szőlők: Bakugró,¹³⁶ Mulató,¹³⁷ Dukat,¹³⁸ Kishasznos,¹³⁹ Nagyhasznos,¹⁴⁰ Kőporos,¹⁴¹ Bohomáj,¹⁴² Galyagos,¹⁴³ Nagytökösmáj,¹⁴⁴ Gomboska,¹⁴⁵ Csirkés,¹⁴⁶ Remete,¹⁴⁷ Sas,¹⁴⁸ Bol-

doganya,¹⁴⁹ Nagynyerges,¹⁵⁰ Galambos,¹⁵¹ Nyergesoldal,¹⁵² Görbenyirjes,¹⁵³ Soványnyirjes,¹⁵⁴ Dorgónyirjes,¹⁵⁵ Alsó-Nagybojta,¹⁵⁶ Ökörtánc,¹⁵⁷ Kiskódu,¹⁵⁸ Kerektölgyes,¹⁵⁹ Belsőistenhegy,¹⁶⁰ Kisistenhegy,¹⁶¹ Nagyistenhegy,¹⁶² Céklás,¹⁶³ Belsőkiskövágó,¹⁶⁴ Hosszúkövágó,¹⁶⁵ Hosszúhetény,¹⁶⁶ Bánnyász,¹⁶⁷ Somszeg,¹⁶⁸ Patócs,¹⁶⁹ Papkereszt,¹⁷⁰ Váródal,¹⁷¹ Jónap,¹⁷¹ Rohos,¹⁷¹ Zene,¹⁷¹ Bomboly¹⁷¹ (vö. még: Helynevek Tállya helységben: Nyr. 4:95, Nyr. 41:436). Abaújszántó helynevei: Galagonyás,¹⁷² Nagysátor,¹⁷³ Előszátor,¹⁷⁴ Krakkó,¹⁷⁵ Kegyetlen,¹⁷⁶ Torok,¹⁷⁷ Hosszúsátor,¹⁷⁸ Vigyorgó,¹⁷⁹ Gyűr¹⁸⁰ (vö. még: Abaújszántói szőlők nevei: Nyr. 8:96). Mád szőlőtermő hegyei: Percehegy,¹⁸¹ Nyulászó,¹⁸² Makovica,¹⁸³ Szenttamás,¹⁸⁴ Kővágó,¹⁸⁵ Bacskai,¹⁸⁶ Királyhegy,¹⁸⁷ Becsek,¹⁸⁸ Birsalmás,¹⁸⁹ Holdvölgy,¹⁹⁰ Hintós,¹⁹¹ Juharos,¹⁹² Őszhegy,¹⁹³ Kisvilmány,¹⁹⁴ Veres,¹⁹⁵ Sarkad¹⁹⁶ (vö. még: Mádi helynevek: Nyr. 6:285). Zombor szőlői: Csajka,¹⁹⁷ Hangács,¹⁹⁸ Virginás,¹⁹⁹ Disznókő,²⁰⁰ Messzelátó,²⁰¹ Kereknémahegy,²⁰² Nagyköves,²⁰³ Felbér,²⁰⁴ Bokond,²⁰⁵ Borkút,²⁰⁶ Hegymegy,²⁰⁷ Harcsa,²⁰⁸ Kőporos,²⁰⁹ Makkos²¹⁰ (vö. még: Nyr. 3:431). Bodrogkeresztúr hegyei: Csókamál,²¹¹ Kakas,²¹² Sajgó,²¹³ Kővágó,²¹⁴ Újhegy,²¹⁵ Henye.²¹⁶ Szegilong és Bodrogkisfalud szőlőhegyei: Somos,²¹⁷ Poklos,²¹⁸ Mézpest,²¹⁹ Göboly,²²⁰ Lapis,²²¹ Hosszúmál,²²² Varjas,²²³ Hatalos,²²⁴ Cigány.²²⁵ Erdőbénye szőlői: Gyopáros,²²⁶ Peres,²²⁷ Verőmály,²²⁸ Zsabás,²²⁹ Barnamály,²³⁰ Őszvér,²³¹ Várhegy,²³² Zsákos.²³³ Olaszliszka termőhegyei: Rány,²³⁴ Előhegy,²³⁵ Meszes,²³⁶ Rakottyás,²³⁷ Szentvér,²³⁸ Dorgó,²³⁹ Gyertyános²⁴⁰ (vö. még: Liszka szőlőhegyei: Nyr. 2:283). Tolcsva szőlői: Círóka,²⁴¹ Pacot,²⁴² Kútpatka,²⁴³ Bikoldal,²⁴⁴ Boglyos,²⁴⁴ Bábakút,²⁴⁴ Ökrös,²⁴⁴ Nagykő²⁴⁴ (vö. még: Nyr. 2:238, 9:569, MNy. 25:382. 385). Bodrogolaszi és Sárospatak szőlőhegyei: Bialka,²⁴⁴ Darnó,²⁴⁵ Magoshegy,²⁴⁵ Királyhegy,²⁴⁶ Megyer,²⁴⁷ Szegfű,²⁴⁸ Hosszúhegy,²⁴⁹ Somlyód,²⁵⁰ Nagyhárselő,²⁵¹ Kishárselő,²⁵² Vérmány,²⁵³ Mongorjam,²⁵⁴ Szentvince²⁵⁵ (Szemince), Kőporos,²⁵⁶ Círóka,²⁵⁷ Cinege,²⁵⁸ Gombos,²⁵⁹ Mandulás,²⁶⁰ Tehéntánc,²⁶¹ Alsógát,²⁶² Felsőgát,²⁶³ Korgó,²⁶⁴ Fürdős,²⁶⁵ Gyakajuk,²⁶⁶ Szava,²⁶⁷ Bancsi²⁶⁸ (vö. még: Nyr. 11:95, Bakos: A pataki múlt hétköznapjai). Sátoraljaújhely szőlői: Magoshegy,²⁶⁹ Sátor,²⁷⁰ Várhegy,²⁷¹ Szárhegy,²⁷² Feketehegy,²⁷³ Cepre,²⁷⁴ Köveshegy,²⁷⁵ Boglyoska,²⁷⁶ Veresharaszt,²⁷⁷ Melegoldal,²⁷⁸ Tompa,²⁷⁹ Váralja,²⁸⁰ Vilyóka,²⁸¹ Szemszűrő,²⁸² Halyagos,²⁸³ Oremus,²⁸⁴ Alsóesztáva,²⁸⁵ Nagykáté,²⁸⁶ Kiskáté²⁸⁷ (vö. még: Dongó—Gyárfás: Sátoraljaújhely története. I. k.).

A XVIII. században és a XIX. század elején nagyobb területen termeltek szőlőt. A történeti szőlővidék nagy része ma még *parlag*.²⁸⁸ A *parlagosodás*²⁸⁹ folyamatát meggyorsították a háborúk, az erőszakos katonafogdosások, a borkereskedelem gyakori pangása, a nagy vámok és szőlőárendák, a dézsma, a földesúri kizsákmányolás. E tényezők nyomában járó általános elszegényedés miatt a szőlőterületek mindnagyobb mértékben váltak *parlaggá*. Már a régi oklevelekben is gyakran olvashatók a következő kifejezések: *nyárjas parlag*,²⁹⁰ *kapálatlan pallag*,²⁹¹ *elpallagodott*,²⁹² *elparlagult*²⁹³ szőlő, *parlagos szőlő*.²⁹⁴ *Újhely* protokolláris könyvében is gyakran van bejegyzés arról, hogy milyen nagyméretű volt a *parlagosodás*, s hogy az elparlagodott szőlőket milyen olcsó áron adták, vették. Így adtak el 1687-ben egy *parlag szőlőt* „három hordó²⁹⁵ boron és egy vanna²⁹⁶ vajon”. 1660-ban ugyancsak Újhelyben elvesztegettek egy *pal-*

A Kopasz-hegy
Kazinczy F. rajza
(A szerző gyűjteményéből)

lagszőlőt²⁹⁷ „tíz cseber²⁹⁸ boron és egy *vasculán*²⁹⁹” (vö. Dongó—Gyárfás: Sátoraljaúj-hely tört.: 180, 201). A tállyai szőlás is utal a meg nem munkált parlag szőlőkre: Pallag Péter kapálta, Muhar Boris gyomlálta.³⁰⁰ A patakiak azt mondták a parlagodó szőlőre: Ez is *Parlagié*.³⁰¹ Az elparlagosodás³⁰² folyamata: a szőlők ritkultak, a tövek darvasodtak.³⁰³ Az eldarvasodó³⁰⁴ szőlőket kihomlították,³⁰⁵ s helyé-

be krumplit ültettek. A tetőn fekvő szőlők helye meg *elcserésedett*.³⁰⁶ Befejezte ezt a folyamatot az 1880-as évek végén a *filokszéra*³⁰⁷ (a nép száján: *szilokszér*³⁰⁸). A pusztulást csakhamar követte a rekonstrukciós munka, az újraterelítés, *amerikai alanyokkal*,³⁰⁹ *zöldojtás*³¹⁰ útján, s meg-elevenedtek a *felforgatott*³¹¹ parlagterületek. Az alkotó, a felújítást célzó tervszerű munka ma is folyik.

4. A hegyaljai szőlőművelés formái, módjai, eszközei, szakszói

A régi hegyaljai szőlőmunka, a szőlőmű³¹² folyamata: a *nyitás*,³¹³ a *metszés*,³¹⁴ a *venyige*-³¹⁵ és *karószedés*,³¹⁶ a *harmatgyökerek letakarítása*³¹⁷ a *szőlőtő*³¹⁸ *nyakáról*,³¹⁹ a *karózás*,³²⁰ a *felkötözés*,³²¹ a *kötözés*,³²² az *első kapálás*,³²³ a *kétágúzás*,³²⁴ a *tavaszi hajtások szabályozása*,³²⁵ a *hónaljajtások*³²⁶ *visszacípése*,³²⁷ a *nyakbahányás*,³²⁸ a *második kapálás*,³²⁹ vagy *forgatás*,³³⁰ az *igazgatás*,³³¹ a *harmadik kapálás*,³³² vagy *lágyszem alá kapálás*,³³³ vagy *harmadlás*,³³⁴ a *szüret*,³³⁵ a *szedés*³³⁶ és a *fedés*.³³⁷ A permetezés hiányzott. Sajátos munka volt a *szőlőültetés*,³³⁸ az *árok-húzás*,³³⁹ a *homlítás*,³⁴⁰ a *bújtás*,³⁴¹ a *kosarazás*,³⁴² a *kőgátrakás*,³⁴³ *liktor-verem ásás*³⁴⁴ stb.

Már március elején, *Gergely napja* körül megcsendült a *kapa*,³⁴⁵ s kezdődött a *nyitás*.³⁴⁶ A munkát felülről lefelé végezték, s legrégebben *bakhátra*³⁴⁷ nyitottak, s egyúttal az *oldalgyökereket*,³⁴⁸ a *szakállakat*³⁴⁹ is *leszaggatták*.³⁵⁰ Ha rosszul nyitották a szőlőt, *megfenekesedett*,³⁵¹ *meggyökeresedett*.³⁵² COMENIUS pataki magyarítói (Janua: szőlajstrom, 1652) is szótározták a nyitás műszavát: *szőlőt nyitni*, s értelmezésük: *cum circumfossa liberatur a radicibus noxiis* mondata a nyitás műveletével együtt járó munkára, az oldalgyökerek, a szakállak levagdosására is utal. A *karózás* is fontos munka volt, SZIKSZAY FABRICIUS már szótározta a szőlőkaró nevet és a művelet nevét is: *karozni az szolot*.

József nap hetében történik *vízirányosan*,³⁵³ nem *nyárs formára*³⁵⁴

a metszés.³⁵⁵ Igen fontos munka. A régiek szólása szerint: *Amilyen a tőke, olyan a bora.*³⁵⁶ A régi művelés a fejmetaszt,³⁵⁷ a kopaszfejmetaszt³⁵⁸ kultiválta, azaz a tőke minden *venyigéjét*³⁵⁹ az *agyszemig*³⁶⁰ metszették vissza. A tavalyi venyigét mind lemetszették, s nem hagytak csercsapot.³⁶¹ A *termést*³⁶² az *alvószemek*³⁶³ adták. A régiek azt tartották, hogy az *agyszemre*³⁶⁴ vagy *bagolyszemre metszés*³⁶⁵ adja a jóminőségű bort. Az új metszés hívei azt mondják erre a metszésre, hogy ez tulajdonképpen *tavaszi szüretelés*,³⁶⁶ mert vele az első *rügyben*³⁶⁷ (szemben)³⁶⁸ levő termést is levágják. A régi mód hívei azt hangoztatják, hogy az *agyszemre metszés nem adja a fára az erőt*,³⁶⁹ hanem a tőkájében marad. Egyik legrégibb hegyaljai szólásunk is azt tartja: *A tehenet tőgyéről, a szőlőt tőkéről fejjük.*³⁷⁰ A *szőlőt fejni*³⁷¹ kifejezést a hegyaljai ember így értelmezi: *A szőlőt feji az a gazda, aki csapra metszi*,³⁷² megcsapolja.³⁷³ *Csapra metszeni* annyit jelent, hogy a szőlőfán³⁷⁴ két, három vagy több *szemet*³⁷⁵ hagynak. A *három* vagy *négy szemes csapok*,³⁷⁶ illetőleg *szálvesszők*³⁷⁷ meghagyását tiltották a régi *Hegyaljai Rendszabások* is, de SZIKSZAY FABRICIUS emlegeti a „*három szemre hagyot vessző*” kifejezést is. A régiek a fejmetasztás mellett az *egyszemre metszést*³⁷⁸ is ajánlották, műszava: *dugóra metszés*.³⁷⁹ A földesúri szőlőkben valóban ritkán hagytak meg egy csapot,³⁸⁰ egész *szálvesszőt* meg soha. A paraszti szőlőbirtokon, a jobbágyok szőlőiben azonban gyakorolták a *szálvesszőzést*³⁸¹ is. Az előző évi vesszőkből meghagytak egyet, s ezt hozzákötötték a következő tőkéhez, így kapták a *koszorút*.³⁸² *Tarcalon* ezt a műveletet *császármetszésnek*³⁸³ hívták.

A régi termelők azt a metszést tartották ügyesnek, akinek a tőkėje a *legsimább, a leggömbölyűbb* volt.

A metszéssel kapcsolatos szavak: *szem*, *termőszem*³⁸⁴ vagy *rügy*,³⁸⁵ *üresszem*³⁸⁶ vagy *meddőszem*,³⁸⁷ *mellékszem*,³⁸⁸ *fattyúszem*,³⁸⁹ *alvószem*,³⁹⁰ *holtszem*.³⁹¹ A szavak értelmezését a szótári rész adja. A *szőlőtő*, a *tőke*³⁹² részei: *tüderék*,³⁹³ a *dérékon* ül a *tőfej*,³⁹⁴ a *nyak*³⁹⁵ (SZIKSZAY-nál: *szőlő tonek a nyaka*), *gyökerek*, *harmatgyökerek*,³⁹⁶ *mellékgyökerek*,³⁹⁷ *szívgyökér*³⁹⁸ vagy *anya*.³⁹⁹ Értelmezésük a szótári rész megfelelő helyén olvasható! A *tő fejéből* nő ki a *szőlő fája*.⁴⁰⁰ Az *újfa* zöld, később *vessző*,⁴⁰² ha idősebb, másodéves: *cservessző*.⁴⁰³ Metszés közben nem szabad megsérteni a *tő fejét* és *nyakát*,⁴⁰⁴ mert *megfenésedik*.⁴⁰⁵ A megmetszett szőlő *tőgyellik*,⁴⁰⁶ *levedzik*,⁴⁰⁷ *sír*,⁴⁰⁸ *könnyezik*.⁴⁰⁹ A túlságos könnyezés folytán a *szemek elpoklosodhatnak*.⁴¹⁰

A régi metszési módhoz igen alkalmas eszköznek bizonyult a *baltás*-, a *bábukás metszőkés*⁴¹¹ (SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta nevét: *Szolo meczokes*). Nevét onnan kapta, hogy kacoralakú *sarlója*⁴¹² hátán még egy kiugró éles fok, a *bábuka* madár bóbítájáról elnevezett *bábukája*⁴¹³ is van. A kisbaltát is pótolta, s a száraz tőkék levágására is alkalmas volt. A *sarlója* tövén kiugrik a *bötyök*.⁴¹⁴ Ezt használták a *fattyúvesszők*⁴¹⁴ *letaszítására*.⁴¹⁵ Ma általánossá vált a *metszőolló*⁴¹⁶ használata is, amivel különben már a filokszerá pusztítása előtti szőlőművelők is dolgoztak.

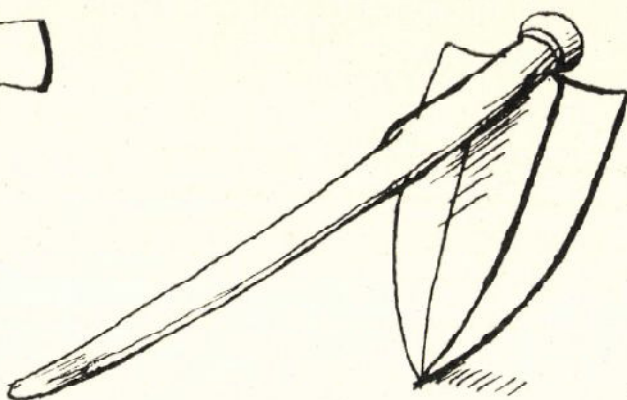
Régi hiedelem a Hegyalján, hogy *akkor kell metszeni, amikor a barackfa virága a metszők hátára hull*,⁴¹⁷ továbbá, hogy a *holdtöltén történt*

metszésre gerezdes fakadások, a holdfogytán tett metszésre pedig meddő fakadások következnek.⁴¹⁸ Egy tarcali adatszolgáltatóm még 1946-ban is azt vallotta, hogy holdtöltén kell metszeni, mert akkor *tellik a venyige*⁴¹⁹ (SZIKSZAY-nál *Venike*), akkor *tógyellik jól a tőke*⁴²⁰ (SZIKSZAY szava: *Szolo toke*). Ha holdfogytán metszünk, kevés lesz a termés és *szuhos*⁴²¹ a venyige. Az se jó, ha *veresen fakad*⁴²² a szőlő, mert ez *üres fakadás*.⁴²³ Régi mondás a Hegyalján: *A rossz gazda már metszéskor leszüretel*.⁴²⁴ Rosszul metszi szőlőjét: *levágja a termőszemeket*, s meghagyja a meddőket.

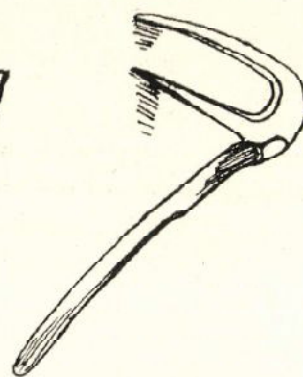
SZABÓ Dávid (Okszerű bortermelés: 63.) részletesen ír a hegyaljai termelőknek is ajánlott és azóta (1856) gyakorlatba is jött *bakmetszés*-

Bábukás metszőkés

Lapos kapa

Kétágú kapa

ról.⁴²⁵ A tőke fejéből több rövid *szarvat*⁴²⁶ neveltek ki, és ezeken évenként csak apró csapokat hagytak meg. Nem metszettek tehát vissza egészen a fejig, hanem csak azokat a vesszőket metszették le, amelyek a szarvak csapjaiból nőttek ki. E metszési mód nyomán a szőlőbokr *üstalakot* nyert. Metszés alkalmával végezték el egyesek a *harmatgyökerek* letakarítását is a *harmatkapával*.⁴²⁷ Az egyre szaporodó *harmatgyökerek* ui. a *szívgyökér*, az *anya* erőit is elszívják, ezért ekkor is meg kell tőle szabadítani a tőkét. SZIKSZAY FABRICIUS is, amikor említi a „szolot *meczeni*” kifejezést, utána szótározza a következő latin szószerkezetet „*ablequare vitem*”, s magyarul így értelmezi: „Az szolo tonek az szakallat le metelni, es az tovet meg tisztetani.”

Szent György napjára már *megsorlik*⁴²⁸ a szőlő és szépen zöldül a *fakadás*.⁴²⁹ A legrégebb *sortatlan*⁴³⁰ szőlők helyét mindenütt a *soros telepítésű*⁴³¹ szőlők foglalták el. Szaniszló nap hetében, amikor már egy ujjnyi a *fakadás*, megkezdődik az *első kapálás*,⁴³² a *mélyítő kapálás*⁴³³ vagy *kétágúzás*.⁴³⁴ A *kétágúzás* tipikus hegyaljai munka. Eszköze a jól megélesített vagy *megnádoltatott*⁴³⁵ *kétágú*.⁴³⁶ A művelet neve: *kétágúzás*.⁴³⁷ Az sem véletlen, hogy COMENIUS pataki *Janua*-ja magyarítói is emle-

getik a kétágút, mondván, hogy a kétágút, a kétágú kapát „utuntur vini-
tores”, használják a szőlőművelők, a kapások, bidente (kétágúval) pasti-
nat (kapál) vincam (szőlőt) pastinator (a kapáló, a kapás).

A kétágúzás igen nehéz munka volt, de igen hasznos. A régi hegy-
aljai szőlás is erre céloz: *Aki kapál, az szűr!*⁴³⁸ A kapás azt tartja, úgy
kell a kétágúzásban működni, hogy csak *annyi erő maradjon az ember-
ben, hogy haza tudjon menni.* A kétágúzónak⁴³⁹ a nehéz munkában *egy
facsaró víz az inge.*⁴⁴⁰ A jól kapáló *hegymentiben,*⁴⁴¹ s nem keresztben
kapál,⁴⁴² s féllábszárig áll a földben. A munka alatt *rövidnyelű kapája*⁴⁴³
a *fokáig fényes.* Mélyen vág, s nemcsak *metshi a füvet.* Aki nem jól
kapál, az *bebundázza*⁴⁴⁴ a szőlőt, *bundát ad rá,*⁴⁴⁵ a dudvára csak ráhúzza
a földet. Erre céloz VÖRÖSMARTY is, amikor így versel:

„A gatzól parrag földe
Farkas bundát kapott.”

(A sors és a magyar ember)

A kapáláskor minden dudvát jól ki kell vágni, különben a tőke
elszakállosodik.⁴⁴⁶ A *dudva,*⁴⁴⁷ *perje,*⁴⁴⁸ *gyom*⁴⁴⁹ gyűjtőnévvel jelölik
a *tarack,*⁴⁵⁰ *cseplye,*⁴⁵¹ *csorbóka,*⁴⁵² *földibodza,*⁴⁵³ *farkasalma,*⁴⁵⁴ *folyóka,*⁴⁵⁵
*lúdhúr,*⁴⁵⁶ *nádfiók,*⁴⁵⁷ *perje, cigányparéz,*⁴⁵⁸ *disznócsalány*⁴⁵⁹ stb. növénye-
ket. A *perjerázás*⁴⁶⁰ is fontos művellet, s ha a kapás nem végzi el, haszon-
talan munkát teljesít. Amikor a kapás a *posztát,*⁴⁶¹ a *fogást,*⁴⁶² a *felvett
sormunkát*⁴⁶³ elvégezte, amikor *kivitte a posztácot,*⁴⁶⁴ a *perjét,* a *dudvát*
is kihordta a szőlőből. A földesúri szőlőkben a jobbágyok kötelessége volt
a kapálást is elvégezni, de mivel igen fontos munkának ismerték el, a leg-
több szőlőben *esztendőszakmányosokat*⁴⁶⁵ szegődttettek erre a munkára.
A *szakmányosok* Mátyás napkor vállalták fel munkájukat, mint ahogy
erről a hegyaljai *kapásnőta*⁴⁶⁶ is hitelesen tudósít:

Mátyás napkor már a *vinclér,*⁴⁶⁷
Erős legényeket szemlél,
Hívja őket *áldomásra,*⁴⁶⁸
A *szakmány*⁴⁶⁹ felvállalására.

(Saját gyűjtés. Vált. Erdélyi: Népdalok: III. 74.)

A Magyar Kurir adata szerint [1793 (29) 64] régebben így határoz-
ták meg a szőlők nagyságát is: „Eladó egy szabad szőlő⁴⁷⁰ 50 *szakmányra,*
egy *dézsomás szőlő*⁴⁷¹ *nyolc szakmányra.*” Mérték a szőlő területét azzal
is, hogy hány *kapás* kapálta be egy nap alatt, s így jelölték nagyságát:
„Ujhely Boglos 25 *ember kapallo,* Ujhely Oremus 7 *ember kapallo*” szőlő
(Okl. Sz. 448).

TOMPA MIHÁLY hitelesen éneklí tehát:

„Száz *kapás szőlőt*⁴⁷² birt a tarcali hegyen,
Hol a gohér, formint és muskatal terem.”

A kapásoknak külön bor is járt, az ún. *kapásbor,*⁴⁷³ ami leginkább külön
erre a célra készített *lőre*⁴⁷⁴ volt csak. A földesúri szőlőkben is kaptak
bort a jobbágy kapások, ahogy arról I. Rákóczi György birtokainak
gazdasági iratai is tudósítanak. A kapáló jobbágyoknak „az *szeőleő mü*

elvégzése után áldomásban *pro singulis personis egy egy meszely bort adnak*”.

Amikor a Hegyalján nagyobb volt a szőlőterület, a szomszédos vármegyékből, különösen Szabolcsból és a Cserehátról jöttek *korcos tarisznyával*⁴⁷⁵ a *kétkézi munkások*⁴⁷⁶ szőlőmunkára. Az egykorú írások szerint sok *lengyel* munkás is dolgozott a Hegyalján, s nem egy közülük szőlőbirtokosként élt, s telepedett le közöttünk. Mád község 1775-ös diáriuma ilyen neveket is tartalmaz: *Antalovszky, Antovszky, Klubovszky, Levenszky, Lublinszky, Plávenszky, Sabjovszky* stb.

A Hegyalján szakmányt és napszámot vállalt kétkézi kapásokat *betyároknak*⁴⁷⁷ is nevezték, mivel *betyárosan*⁴⁷⁸ élődtek, tengődtek. Az 1800-as évek elején — KASSAI József szerint — *lőbögő ingújjban*⁴⁷⁹ *parádézta a tokaji búcsúkon a nyalka betyárok*,⁴⁸⁰ *még lábravalójuk is kényesen ki volt mesterkézve*. Az árutermelő szőlőbirtokokon szegődött *betyárok*⁴⁸¹ is dolgoztak. Az ő sorsuk is tükröződik ebben a régi hegyaljai szőlásban: *Szegődött bér, osztott konc*.⁴⁸² Nehezen éltek, *fodor korpára*,⁴⁸³ tehát nem szítás malomban őrölt lisztből sült *irgyes*,⁴⁸³ szalonás, sületlen kenyerük is alig volt, s leggyakoribb eledelük a sovány *kukorica görhe*.⁴⁸⁴

Nem véletlenül hívták az első kapálást *mélyítő kapálásnak*⁴³⁵ is. A hegyaljai talaj jó mély kapálást igényelt, s a szőlő talaját jól meg kellett mozgatni.

A régi írások emlegetik a *vakjában*⁴⁸⁶ (fakadás előtt) történt kapálást is. A sárospataki uradalom urbárium 1633-ban arról ír, hogy „az ardaiak az Somliodon leveő rész szeőleőt, melliet eők szoktak miuelni megh meczeset, ki hanciasat es *vakjaban be kapallasat*⁴⁸⁷ eluegezuen . . . áldomást kaptak. (Makkai: 193, 196.)

Ha nagyon jó *fakadásnak indult*⁴⁸⁸ a szőlő s nagyon kövéren nőttek a hajtások, szükséges volt *lazán megkötni* a növéseket. Ezt az első kötözést⁴⁸⁹ hívták *nyakbahányásnak*.⁴⁹⁰ A hajtások felső részét összefogták és igen tág kötést alkalmaztak. Amikor *virítani*⁴⁹¹ kezdett a szőlő, békét hagytak a virító szőlőnek. A *bodrogkeresztúri* szőlás szerint: *Mikor a szőlő virít, benne még imádkozni sem szabad*. Ha ekkor megzavarta valami munkával a virító szőlőt a munkás, könnyen *elszaladt a termés*,⁴⁹² s nem maradt *gerezd*. A szőlővirítás után következett a *rendes kötözés*.⁴⁹³ Valamikor *csátéval*,⁴⁹⁴ *kákával*,⁴⁹⁵ *kötősással*,⁴⁹⁶ *nyers gabonaszalmával*,⁴⁹⁷ *kenderfonállal*⁴⁹⁸ kötöztek. SZABÓ Dávid elítélően elemzi a régi kötözési módot: A *csátéval* a kötöző összeöleli a szétálló vesszőket, s a tőhöz közel összeköti. Egy másik *csátécsomóval* derékon szorítja össze a hajtásokat, egy harmadik csomóval a vesszők tetejét szorítja a *karóhoz*.⁴⁹⁸ E művelet után *csonkázás*⁴⁹⁹ is történik. SZABÓ szerint ez a kötözés helytelen volt, mert az egész szőlőbokr „egy tömött csomag lett”, a *gerezdek* is összeszorultak, tömve voltak, s mindez a termést is kisebbítette. Szerinte úgy kell helyesen kötözni, hogy a vesszőknek és a gerezdeknek „tére legyen”.

A *nyakbahányás* és a *kötés*⁵⁰⁰ után megkezdődött a *második kapálás*⁵⁰¹ vagy *forgatás*.⁵⁰² Bártfa város hegyaljai szőlőinek számadáskönyve már 1510-ben említést tesz erről a műveletről: „*Ante Magdalena forgasch . . .*” kezdődik, akkor, amikor a *gerizdek már elvirítottak*.⁵⁰³ A má-

sodik kapálás is fontos művelet, mert a be nem kapált szőlőben a gerezek a nagy melegtől megromlanak. Rosszul végzi a forgatást az a kapás, aki csak *vakít*,⁵⁰⁴ *bevakít*,⁵⁰⁵ s nem vágja ki, nem húzza ki a dudvát, csak rákaparja a földet. A forgatást lapos kapával végzik. A munkás *kapakést*⁵⁰⁶ is használ. KASSAI is emlegeti a *kapatisztító fakést*.

A következő művelet az *igazgatás*.⁵⁰⁷ Az elszakadt kötéseket újra *igazgatták*,⁵⁰⁸ a fürtöket is felkötözték, a *felesleges lombozatot is eltávolították*. Ekkor történt a *vástolás*⁵⁰⁹ is: a vesszők tetejét a karó magasságában levagdalták.

Az utolsó nyári munka a régi hegyaljai művelésben a *harmadik kapálás*,⁵¹⁰ a *harmadlás*,⁵¹¹ az *érés alá kapálás*.⁵¹² István király hetében végezték. A *szőlőszemek*⁵¹³ már *zsendülni* kezdtek. Ekkor már *tányéroztak*⁵¹⁵ is; a tőkék alját jól *kigödrözték*,⁵¹⁶ s a földet, a talajt jól felporhanyították. A harmadik kapálás után a szőlő levegősebbé vált, jobban érte a nap melege, nagyobb szemű, levesesebb és zamatosabb lett a szőlő *bogyója*.⁵¹⁸ Szüretig már nem volt szabad belépni a szőlőbe.

A *szőlőpásztor*, a *szőlőcsősz*⁵²⁰ átvette hivatalát *inasával*⁵²¹ együtt. A hegyaljai szőlőhegyek *őrizetekre*⁵²² voltak osztva. PESTHY gyűjtőivére is ezt írták: *Szerencs szőlőhegyei: Előhegy, Dőri, Kácsa, Csicseri, Cserfás: „mind egy-egy pásztorőrzésű szőlő...”* Az *őrizetek* élén állt a *pásztor*. Ha a *pásztor őrizetében* levő szőlőt már megszédtek, leszüretelték, nagy *kelepelés*⁵²³ közepette vonult be a *pásztor* a faluba. Volt eset, amikor egyszerre három *pásztor* is bevonult, *kelepelésük* sajátos dallamot vert ki. A *szőlőpásztort* a *vincellér* már a második kapálás után *fel fogadta*. Az 1793-ból fennmaradt hegyaljai *szőlőpásztor hitiformája*⁵²⁴ szerint, ha a *pásztor inasával átvette töltvényét*⁵²⁵ (*sectio*), *betömte a kapatollást*,⁵²⁶ a *gyepű*⁵²⁷ réseit. Rendbe hozta a *töltvényen*⁵²⁸ *karimás kunyhóját*,⁵²⁹ és *készségeit*; a *parittyát*,⁵³¹ az *ostort*,⁵³¹ a *kereplőket*.⁵³² A *pásztor* inkább a *röhögőt*,⁵³³ a *sűrű rovatékú kereplőt* használta a madarak, elsősorban a rigók elriasztására. Ez a *röhögő* úgy szólt, mint a *rosta*. Ettől riadtak legjobban a rigók. A *pásztorinas* a *csattogóval*⁵³⁴ *riogatott*. A *csattogó ritkább rovatékú kereplő*. Gyakran használták *ostorukat* is, és nagyokat *cserdítettek*⁵³⁵ a kártevő madarak megriasztására. KASSAI József szerint (II. 470) a *szőlőpásztorok* a *feketerigók* és *foglyok* fogására *székeseket*⁵³⁶ raktak a szőlőtövek közé... s a fürtöket *ciboráló*⁵³⁷ madaraknak hol a feje, hol a lába hurkolódott bele a kitett törökbe. A kártevő nyulak ellen úgy védekeztek, hogy a szőlőkarókat megkenték *rókahájjal*.⁵³⁸ Volt idő, amikor a rigók úgy elszaporodtak, hogy valóságos veszedelmet jelentettek a szőlőkre. Egy régi hegyaljai mondóka is arra utal, hogy azon a hegyen, amelyen nagyon elszaporodtak a rigók, ott „a *pásztor ember becsületet nem nyer*”. (Vö. Nyr. 4:566.) *Megrigózni*⁵³⁹ gyakori szava a hegyaljai pásztornak. Jelentése: *riogatással*⁵⁴⁰ *elűzni* a kártevő madarakat. A *riogatás* elsősorban a *kereplőkkel* történt, olykor a *parittyát* is igénybe vették, sőt ha az *ostorcserdítés* sem használt, a *pásztor puskájának* dörrenése volt a riasztó hang.

A *pásztor* és *inasa* ügyesen tudta használni a *kereplőket*. Egész *rigmusokat* vertek ki rajta. Tokaji adatszolgáltatóm szerint igen régi *szőlőpásztor-rigmus* például ez a változat:

Verebet fogtam, megpatkoltam,
Szőlőfára akasztottam,
Verebet, verebet, verebet!

Ezt a kerepelő rigmust akkor használták, amikor a szőlőérés idején riogatták a madarakat. E rigmus *mádi* változatát közölte ERDÉSZ Sándor. (A Hegyaljai szőlőmunkások szüreti népszokásai: 1957:6.)

A *pásztorinas* régi rigmusa is értékes adalék. Tokaji adatszolgálatom szerint a *pásztorinas* ezt a rigmust verte ki:

Ma van Jakab nap,
Ma szeret a pap,
De a szegény pásztorinas,
Akkor szeret, mikor kap.

A régi szokás szerint *Jakab napkor* (július 25-én) álltak ki a pásztorok, s kezdték meg az *őrizetet*. II. RÁKÓCZI Ferenc hegyaljai szőlőinek szabályzata is nyújt számunkra néhány értékes adalékot a pásztorok életére vonatkozólag is. A földesurak szívesebben alkalmaztak nőtlen pásztorokat, hogy ne hordja haza családjának a szőlőt. A hegyaljai pásztorok mulatásáról, szórakozásáról is említést tesz ez a szabályzat: „Mivel a szőlőpásztorok két három mélyföldnyire is el szoktak *hajgálkozni*⁵⁴¹ menni, azért tovább senkinek a szőlőpásztorok közül a határain kívül az meg nem engedtetik, ha pedig itten akarnak *hajgálkozni*, legyen az inspektor hírével . . .” (Vö. Magy. Gazd. tört. Szemle, I. 78.) Ez a *hajgálkozás* valószínűleg parittyájukkal való vadászásra, vagy éppen csak kedvtelésből üzött versenyre vonatkozhatik. SZIKSZAY FABRICIUS már szótarozta a szőlőpásztorok nevét: *Szolo pasztor* (Vinearius custos) és e fontos készségét is: *Parittyá* (vö. Melich kiadás: Szikszay Fabricius Balázs: Latin—magyar Szójegyzéke, Bp. 1906.)

FUKER Friedrich, Jakob Hegyalja geográfiájának vázolását nyújtó munkájában 1790-ben hitelesen írta le a szőlőpásztor életét, készségeit: *parittyáját, ostorát, kereplőit* is. (Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebirges. Wien, 1790.) Ez az adalék annál is inkább értékes számunkra, mert a nagyszámú ilyen természetű munkák általában alig érintenek néprajzi vonatkozásokat.

A szedés, a szüret

A régi hegyaljai szüret a *regulás napon*,⁵⁴² *Simon—Juda napján*, október 28-án kezdődött. Volt eset, hogy a szőlőhegyek ily késő *felszabadítása*⁵⁴³ miatt a hó alól szüreteltek, s melegített köveket hordtak szét a szedők között, hogy a hidegtől meggémberedett kezüket átmelegítsék. CSAPLOVICS János arról is beszámolt *Gemälde in Ungarn* (1829) című munkájában, hogy 1812-ben a korán leesett hó és a nagy hideg miatt csak a következő év februárjában tudták a *hegyeket felszabadítani*. Az egykorú leírások szerint a hideg a szőlőszemekben nem tett semmi kárt, csupán a must fakó színe árulta el, hogy a *termés áttelelt*. Így történt meg az az eset, hogy 1813-ban a Hegyalján kétszer szüreteltek.

A jó évjáratú szüreteket a Hegyalján szertartásszerűen hirdették ki.

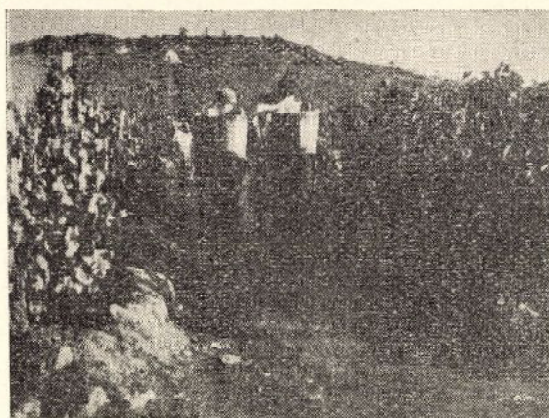
A hegyaljai oppidumokat környékező hegyeken nagy tüzeket gyújtottak, megszóltatták a harangokat is. Olykor a *viharágyúk*⁵⁴⁴ is hallatták hangjukat. Az *őrizetek*⁵⁴⁵ pásztorai és inasai nagy kelepelésbe kezdtek. Bártfa város szőlőinek kiadásáról vezetett számadáskönyv tanúsága szerint a pásztorok szüret alkalmával kapták meg a *nekik járó sarut is* (1552).

Az sem véletlen, hogy a Hegyalján éppen a szürettel kapcsolatos néphagyományok oly színesek és időtállóak.

A hegyaljai szüret munkájával és eszközeivel kapcsolatos szavakat feltűnő számban szótározta SZIKSZAY FABRICIUS: *Szüret, szőlőt szedni, szőlőszedő edény, bor niomo saak, törköly niomo, bor töltő desa,*

A szüret
(Comenius: Orbis Pictus)

Puttonozás
(Rácz István felvétele)

szőlő szedő kad, niomo kad, czibör, vödör, saito alat valo kad, putton, szőlő szedő kes.

A szüretet gondos munka előzte meg. Előkészítették, kitisztították a szüretelő edényeket⁵⁴⁶ a borházakban⁵⁴⁷ és a pinceházakban.⁵⁴⁸ a puttonokat,⁵⁴⁹ vedreket,⁵⁵⁰ kádakat,⁵⁵¹ fennállókat,⁵⁵² a terhes kádakat,⁵⁵³ a taposókádakat,⁵⁵⁴ a cserpákokat,⁵⁵⁵ kádicskákat,⁵⁵⁶ dézsákat⁵⁵⁷ (a kétfülű dézsát), a taposózsákokat,⁵⁵⁸ a sajtót,⁵⁵⁹ a fickót,⁵⁶⁰ a hordókat. A késő szüret azt a célt szolgálta, hogy jóminőségű bort szűrjenek. A Hegyalján a jó bor, a főbor⁵⁶¹ (SZIKSZAY is szótározta: Vinum primae notae, generosum: Fő ~ bor) előfeltétele a túlért, a teppedt⁵⁶² szőlő. De a jó minőség előfeltétele volt a tisztaság is. Valamikor minden évjárat termését új hordókba szűrték. SZABÓ Dávid méltán írta, hogy a tokaji bor nemessége, kiválósága megkívánja, hogy „a körülöttei eljárásban elég szemek, pepecselők, és finnyások” legyünk. Ezért a szüreti előkészület a szüret egyik legfontosabb szakasza. SZIKSZAY FABRICIUS a szüretre vonatkozó szavak között szótározta „meg forrazni az hordot” kifejezést is. A hordók forrázását éppen olyan lelkiismeretesen kell elvégezni, mint a csomoszólófák,⁵⁶⁴ csebrek,⁵⁶⁵ léhók⁵⁶⁶ és a sajtó minden darabjának mosását, zsurmolását. Sokszor a tisztátalan taposózsák az egész termést

tönkre teheti. SZIRMAY szerint régen a hordókat *bodzavirágra öntött forróvízzel*⁵⁶⁷ forrázták ki.

A szedés alkalmával serénykedni kezdtek a szőlőhegyeken a *szedők*⁵⁶⁸ (legtöbbször fehércselédek; nők, lányok), a *puttonosok*⁵⁶⁹ (mindig férfiak), a *csomoszolók*,⁵⁷⁰ a *cserpálók*,⁵⁷¹ a *taposók*⁵⁷² stb. A szegényebbek szüretein megjelentek a szomszédok is, és elhangzott a megszokott köszöntés: *Bő szüretet, nagy csizmát!*⁵⁷³ A gazdagabbaknál a köszöntés így hangzott: *Bő szüretet, jó kupeceket!*⁵⁷³ A nagyobb szőlők birtokosai a szedés kezdését ünnepélyessé tették és az első napon jó früstökkel és ebéddel látták el a szüreten munkálkodókat. A kezdő nap vidám hangulatát azután felváltotta a serény munkában eltöltött szedő-napok sora, hogy majd a *záró napon*, a *végzés napján*⁵⁷⁴ újra ünnepélyesebb hangulatban fejezzék be a szüretet.

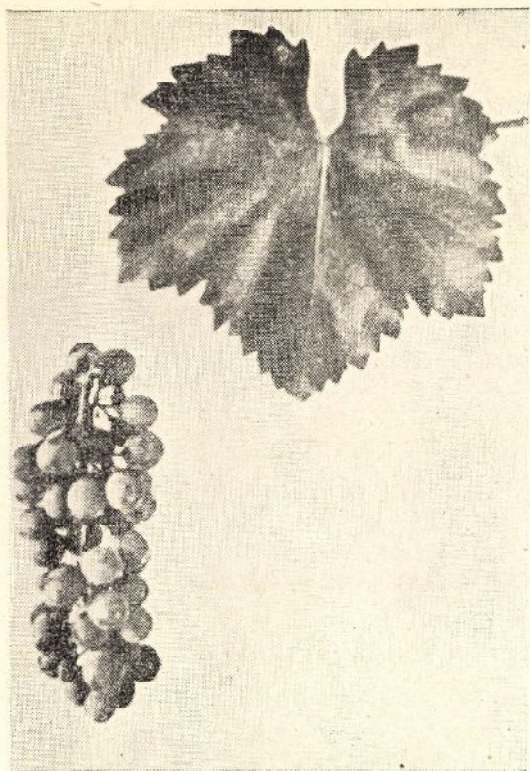
A szüret alkalmával a szedők vedreibe, a puttonosok puttonjaiba sokfajta szőlő került, mert a Hegyalján *változatos szőlőfajtákat* termeltek.

A szőlőfajták neve

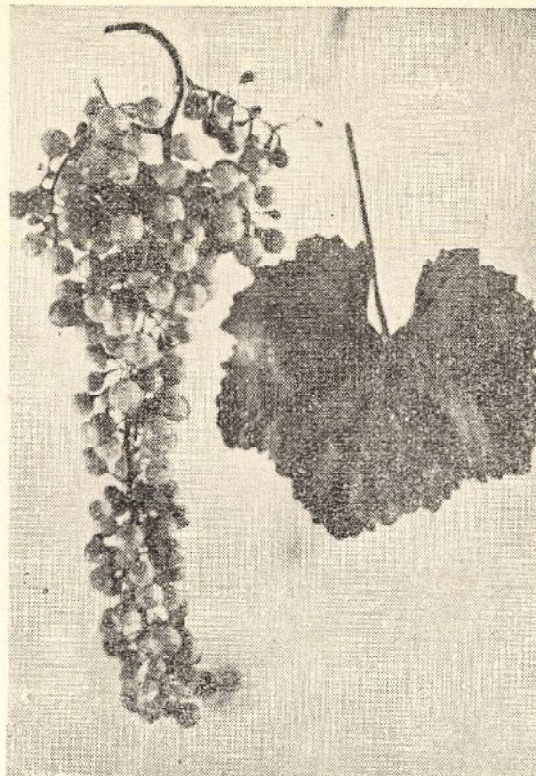
A megért szőlő legértékesebb fajtája a jól aszusodó⁵⁷⁵ *furmint*.⁵⁷⁶ A *tömött*,⁵⁷⁷ a *vajas*,⁵⁷⁸ a *vigályos* ~ *vigálos*,⁵⁷⁹ (a nem sűrű, a ritka szemű), a *hólyagos*,⁵⁸⁰ a *ligetes*,⁵⁸¹ a *madarkás*,⁵⁸² a *halovány*,⁵⁸³ a *változó*,⁵⁸⁴ a *rongyos*,⁵⁸⁵ a *borzas*⁵⁸⁶ *furmint*. Ismerik még a Hegyalján a *vicsiri furmintot*⁵⁸⁷ vagy *rúgós furmintot*⁵⁸⁸ is. Nevét onnan kapta, hogy virágzáskor gyakran elrúgja virágját, szemeit. Régebben *formint*⁵⁸⁹ alakváltozatban emlegették. Maga a szó csak a XVIII. században került elő írásos forrásokban, pedig a Hegyaljának legértékesebb és leginkább termelt szőlőfajtája. A szó vallon-francia jövevény (Etymonja: BÁRCZY. MNy. 25:338), s idézi a XII—XIII. századi hegyaljai *vallon telepések emlékét* is. Valószínűleg ők hozták magukkal és terjesztették el a Hegyalján. A hegyaljai vallonokat az egykorú írások *olaszok*⁵⁹⁰ néven emlegetik. Az *olasz* szó azonban nem *italicus*-t jelent, hanem *latinus*-t. A magyarországi latinusok jórésze vallon eredetű volt (vö. MNy. 2:273, 53:453). A hegyaljai *Olaszi*, *Olaszliszka* helynevek és az *olaszvirág*⁵⁹⁰ (SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta), *olaszka*⁵⁹¹ (nyári viola) nevű virágnév is a vallonokra utal. A hegyaljai *Tállya*⁵⁹² helynév is vallon nyelvi örökség: *Tállya* < ófr. *taille*, 'írtás, vágás' (vö. MNy. 25:263).

Nagyon gyakori szőlőfajta még a *hárslevelű*,⁵⁹³ a *hosszúfürtű*,⁵⁹⁴ a *zömök*,⁵⁹⁵ a *veres hárslevelű*.⁵⁹⁶ Továbbá a *gohér*,⁵⁹⁷ a *budai*,⁵⁹⁸ a *fehér*,⁵⁹⁹ a *török*,⁶⁰⁰ a *változó gohér*.⁶⁰¹ A szegények szőlőiben gyakori fajta a *polyhos*.⁶⁰² Jól fizet, sok levelet ereszt. Igen adakozó fajta az aprószemű, tömött gerezdű *purcsin*⁶⁰³ is. Azt mondja a szőlás is a Hegyalján: *Termékeny, mint a purcsin*.⁶⁰⁴ Alakváltozata: *porcsény*.

A hegyaljai szőlőműveléssel kapcsolatos irodalomban általában az itt termelt szőlőfajtákat is ismertetik. Valójában szakszerűen elsőnek MATOLAI János dolgozata írta le a Hegyalja leggyakrabban termelt szőlőfajtáit. (*Disquisitio physico-medica de vini Tokaiensis cultura, indole, praestantia, et qualitatibus* — Természettani és orvosi tanulmány a tokaji bor műveléséről, kitűnőségéről és tulajdonságairól. 1744.)

Furmint
(Rácz I. felvétele)

Hárslevelű
(Rácz I. felvétele)

Szerinte a szőlőfajták Tokaj vidékén különbözök és számuk igen nagy, de csak kettőből készül az *aszúbor*,⁶⁰⁵ és főként ezeket ültetik, ezek a legkiválóbbak. A magyarok az egyiket *formintnak* nevezik. A legjobb szőlőfajta. Vesszői cröscsk, kérge vöröslő, levelei szélesek és középszerűen bemetszettek, fürtjei nem túlságosan sűrűk, de nem is ritkák, inkább teltek, bogyói duzzadtak, kellemes édes ízűek, bora zamatos és erős, kivált, amikor *aszúszemekben*⁶⁰⁶ bővelkedik, mert ez a szőlőfajta termi a kiváló *aszúbort*.⁶⁰⁷ Nyáron bogyói ui. *megtöppennek*,⁶⁰⁸ *aszúszőlő*⁶⁰⁹ lesz belőlük. A másik gyakori fajta a *fehér szőlő*. RAPAICS szerint MATOLAI fehérszőlője azonos a *hárslevelűvel*. MATOLAI említi még a hegyaljai fajták között: a *juh fark*,⁶¹⁰ a *gyöngyfehér*,⁶¹¹ a *porcsén*,⁶¹² *gerset*,⁶¹³ *rózsaszőlő*,⁶¹⁴ *bakator*,⁶¹⁵ *polyhos*,⁶¹⁶ *boros-bial*⁶¹⁷ fajtákat. A *gohérről*⁶¹⁸ azt mondja, hogy jó fajta, s itt *aszúvá*⁶¹⁹ töppednek bogyói, s bora nagyszerű.

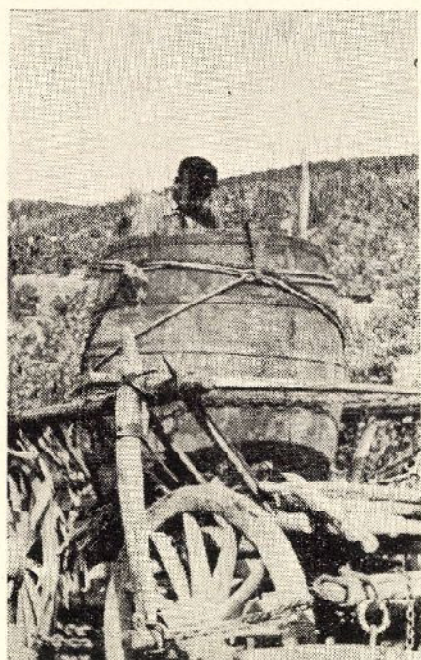
KASSAI József szókönyvében a szőlőfajták megnevezése mellett néhány értékes megjegyzést tett a nevek nyelvi vonatkozásairól, s a nevek tájjellegéről is. Így említi meg pl. a *fehér bakator*⁶²⁰ fajtát, s megjegyzi, hogy ezt a Hegyalján *alföldi szőlőnek*⁶²¹ nevezik, a *rókafark szőlő* a Hegyalján: *juh fark* (IV. 243). Szerinte a gyakoribb fajták a Hegyalján az *aranykaszőlő*,⁶²¹ *aranka*,⁶²² *bolgár*,⁶²³ vagy *bogárszőlő*,⁶²⁴ *bátai*,⁶²⁵ *budai gohér*,⁶²⁶ *boros bial*,⁶²⁷ *fejérszőlő*,⁶²⁸ *pankota szőlő*,⁶²⁹ *lindvai*,⁶³⁰ *porcsény*,⁶³¹ *romonya*.⁶³² A *formintnak* három fajtáját említi: *hólyagos*,⁶³³

madarkás⁶³⁴ és a *ligetes formint*.⁶³⁵ KASSAI helyes úton járt e szó értelmezésében, mondván, hogy azért *ligetes*, mert nem *tömött*, hanem *ritkás fürtű* fajta. (III. 291, vö. még: NyK. 52:340, MNy. 2:148.) KASSAI a gya-kori fajták közül kiemeli a *hárslevelűt*.⁶³⁶ Szerinte hasonlít hozzá a *juh-fark*-⁶³⁷ vagy *bárányszőlő*,⁶³⁸ s termelik még a *polyhost*⁶³⁹ és a *vállas demjént*.⁶⁴⁰ SZABÓ Dávid orvosdoktor nevéhez fűződik a hegyaljai faj-ták tervszerű gyűjtése és első rendszeres leírása. SZABÓ csak a pataki hegyeken 63 fajtát gyűjtött össze és írt le. Ezt a lajstromot megküldte a hegyaljai szőlők tulajdonosainak, hogy tegyék meg észrevételeiket, s bővítsék ki a kört. Az első hegyaljai szőlő- és borkiállításokon (Patak, Mád, Tállya) már 109 szőlőfajtát állítanak ki. SZABÓ lajstroma (Gazdasági Lapok. 1853:50, 1854:611, 1855:94, 106) a hegyaljai szőlőnevek szempontjából is igen értékes forrás. Az első osztályú fajták között említi a *zamos aszúsokat*: *hárslevelű*,⁶⁴¹ hosszú fürtű (a fürt, a gerezd alakja lehet: gömbölyű, tojásdad, zömök, hosszú, rövid, tömött, laza, vál-las, *ligetes*, *vigályos*, *ritka*, *nem sűrű*), *török hárslevelű*,⁶⁴² *zömök hárs-levelű*,⁶⁴³ *veres hárslevelű*,⁶⁴⁴ *fekete muskotál*,⁶⁴⁵ *alexandriai muskotál*,⁶⁴⁶ *fehér muskotál*,⁶⁴⁷ *muskatal herceg*⁶⁴⁸ és *veres muskotál*.⁶⁴⁹ Színtelenek: *aranka*,⁶⁵⁰ *aranka furmint*,⁶⁵¹ *fehér balafánt*,⁶⁵² *fehér szőlő*,⁶⁵³ *gyöngy-fehér*,⁶⁵⁴ *fehér gohér*,⁶⁵⁵ *változó gohér*,⁶⁵⁶ s a *furmint* lajták: *hólyagos*,⁶⁵⁷ *halavány*,⁶⁵⁸ *madarkás*,⁶⁵⁹ *tömött*,⁶⁶⁰ *vajas*,⁶⁶¹ *változó*,⁶⁶² *vigályos*.⁶⁶³ Továbbá a *királyédes*.⁶⁶⁴

Másodosztályú fajták: *Borosak*, *zamosak* és *szagosak*: *izabella*,⁶⁶⁵ *fekete*, *fehér bakator*,⁶⁶⁶ *fehér báta*,⁶⁶⁷ *veresfajú báta*,⁶⁶⁸ *fehér belefér*,⁶⁶⁹ *fehér boros*,⁶⁷⁰ *vállas demjén*,⁶⁷¹ *fehér dinka*,⁶⁷² *fehér egri*,⁶⁷³ *erdélyi*,⁶⁷⁴ *franciskus*,⁶⁷⁵ vagy *pesti*,⁶⁷⁶ *hajnalka*,⁶⁷⁷ *hamvas fehér*,⁶⁷⁸ *keresztúri*,⁶⁷⁹ *leltszőlő*,⁶⁸⁰ *mádi lány*,⁶⁸¹ vagy *detki*,⁶⁸² *osgyáni*,⁶⁸³ *pataki*,⁶⁸⁴ *fehér purcsin*,⁶⁸⁵ *zöld purcsin*,⁶⁸⁶ *rózsa fehér*,⁶⁸⁷ *szántai*,⁶⁸⁸ vagy *mérai*,⁶⁸⁹ vagy *vár-aljai*,⁶⁹⁰ vagy *narancs*,⁶⁹¹ *szegényember szőlő*,⁶⁹² *szerémi zöld*,⁶⁹³ vagy *zöld szelemen*,⁶⁹⁴ *juh-fark*,⁶⁹⁵ *kristályszo*,⁶⁹⁶ *rajnai fehér*,⁶⁹⁷ *zakariás*.⁶⁹⁸ A szí-nes fajták között: *alföldi veres*,⁶⁹⁹ vagy *bogdányi*,⁷⁰⁰ *dinka*,⁷⁰¹ vagy *pesti dinka*,⁷⁰² *fekete balafánt*,⁷⁰³ *veres bakator*,⁷⁰⁴ *fekete bakator*,⁷⁰⁵ *fekete belefér*,⁷⁰⁶ *cilifánt*,⁷⁰⁷ *fekete egri*,⁷⁰⁸ vagy *jenei fekete*,⁷⁰⁹ *veres furmint*,⁷¹⁰ *fekete furmint*,⁷¹¹ *kadarka fekete*,⁷¹² *fekete leányszőlő*,⁷¹³ *fekete purcsin*,⁷¹⁴ *fekete olasz*,⁷¹⁵ *fekete romonya*,⁷¹⁶ *rózsaszőlő*.⁷¹⁷ Harmadosztályú fajták: *fehér kecske-csecsű*,⁷¹⁸ *Chasselas d'Or*,⁷¹⁹ *bogár fehér*,⁷²⁰ *budai gohér*,⁷²¹ vagy *somgohér*,⁷²² *török gohér*,⁷²³ *görbeszo*,⁷²⁴ vagy *halpuk-kantó*,⁷²⁵ *nagyszemű leányszőlő*,⁷²⁶ *aprószemű leányszőlő*,⁷²⁷ *fehér romo-nya*,⁷²⁸ *tökszo*,⁷²⁹ *petrezselyem szőlő*,⁷³⁰ *veres alexandriai*,⁷³¹ vagy *veres gibalka*,⁷³² *fekete alexandriai*,⁷³³ vagy *ökörsem*,⁷³⁴ vagy *bitiniai*,⁷³⁵ vagy *rágondi*,⁷³⁶ vagy *bégfekete*,⁷³⁷ *veres bogár*,⁷³⁸ *fekete gohér*,⁷³⁹ *veres kecske-csecsű*.⁷⁴¹ Negyedik osztályú hitványabb fajták: *alanttermő*,⁷⁴² vagy *alag-termő*,⁷⁴³ *zöld balafánt*,⁷⁴⁴ *rongyos demjén*,⁷⁴⁵ vagy *futó*,⁷⁴⁶ vagy *hitvány*,⁷⁴⁷ *borzos furmint*,⁷⁴⁸ *vicsiri furmint*,⁷⁴⁹ *fürmony*,⁷⁵⁰ *gaskó*,⁷⁵¹ vagy *fehér lisz-tes*,⁷⁵² *fehér gersét*,⁷⁵³ *járdovány*,⁷⁵⁴ *kőbeli*,⁷⁵⁵ *legyes*,⁷⁵⁶ *polyhos*,⁷⁵⁷ *horvati polyhos*,⁷⁵⁸ vagy *gohér demjén*,⁷⁵⁹ *madarkás polyhos*,⁷⁶⁰ *zöld szalamis*,⁷⁶¹ vagy *szelemi zöld*,⁷⁶² *somszo*,⁷⁶³ *vadlisztes*,⁷⁶⁴ *veresnadrágos*,⁷⁶⁵ *veres belefér*,⁷⁶⁶ *boros bial*,⁷⁶⁷ *veres boros*,⁷⁶⁸ *cigányszőlő*,⁷⁶⁹ *veres gacsál*,⁷⁷⁰

fekete gerset,⁷⁷¹ farkasszőlő.⁷⁷² SZABÓ emlegeti még a következő hegyaljai fajtaikat: görbeszőlő,⁷⁷³ lacrima,⁷⁷⁴ nincsvanka.⁷⁷⁵

A szőlőt a szedők⁷⁷⁶ vedrekbe⁷⁷⁷ szedték, a puttonosok⁷⁷⁸ puttonokba⁷⁷⁹ hordták le, puttonoztak.⁷⁷⁹ A hegyaljai putton 28—30 literes. COMENIUS *Janua*-ja pataki kiadása (1652) is emlegeti ezt az eszközt és nevét is így értelmezi: putton: vas uvis portandis aptum". A szekereken levő fennállóokban, terhesekben⁷⁸⁰ a borházakba⁷⁸¹ hordták a megszedett

A fennálló hordó
(Balassa Iván felvétele)

Kád, veder, putton, terhesek
(Balassa I. felvétele)

szőlőt. A szüret végén a végzést⁷⁸² a pásztor is jelezte keleppel és puska-szóval. A puttonosok is rákezdték a végzés nótáját:⁷⁸³

Szedjük a furmintot,
Hadd teljék puttonom,
Ki elsőnek végzi rendjét,
Azt én megcsókolom.

A végzést is ünnepélyessé tette a földesúr. Elropták a végzéstáncot⁷⁸⁴ is, átadták a földesúrnak, a gazdának a szüreti koszorút,⁷⁸⁵ melyet egy hordóabroncsra fontak fel és cifra ágosra⁷⁸⁶ erősítettek. Felhangzott a rigmus is:

Megkapáltuk szőlőinket háromízben is,
Nem sajnáltuk az erőnket, de van haszna is,
Izzadva szorongattuk a kapa nyelvét,
Vigadozva igyuk majd meg a megszürt levét.

(Tarcali töredék)

Tállyán a gazda köszöntése alkalmával mondták:

Midőn lenyugodott a napnak sugara,
Aranyos palástot vett az magára,
Elindultam én is a Palota tetőre,
Koszorút kötöttem János bácsi részére.
Én tehát részemről néki azt kívánom,
Sokezernyi áldás a fejére szálljon.
Élete fonálát soha el ne vágja
A keserű halál pusztító kaszája.
Végóráját, ha mégis eléri,
Aranyos angyalkák jöjjenek el érte,
Ölébe ültesse a mennybéli király;
Ezt kívánja néki a köszöntő brigád.
Isten éltesse!

(A feljegyzést Taksás Imre hallgatónak köszönöm.)

A szüreti szokások szókincse

A Hegyalján valamikor a legpompásabb zárócécó⁷⁸⁷ a hegyaljai *kapások*⁷⁸⁸ *felvonulása*⁷⁸⁸ és a *kapásból*⁷⁸⁹ volt. Újabban a szüreti időszak idejében, valóban a végzéskor tartják meg ezt a nagyon régi szokást. De ez a mesterségesen fellelevenített cécó a régibb időkben a *farsangi időszakban* zajlott le. A legpompásabb keretek között *Mádon*, *Bényén* és *Liszkán*. Nem véletlen az sem, hogy az erre vonatkozó szokásanyag legtermékenyebb lelőhelyei ezek a helységek. Az sem véletlen, hogy régebben a farsangi hetekben tartották a kapásfelvonulásokat és kapásbálokat. Ezeken a cécókon köszöntötték *Bacchust* is, ahogyan a Hegyalján a nép nevezi: *Bakust*,⁷⁹⁰ *Baksust*.⁷⁹¹ A Bacchus-köszöntés a külföldi bortermőhelyeken is farsangi szokás volt. Az sem véletlen, hogy a hegyaljai iskolákban szívesen játszottak *Bacchus-drámát* is. A sátoraljaújhelyi pálosok Bacchus-drámájának kéziratán (ismertetése: Egyet. Phil. Közl. 15:143) olvashatjuk: „Jáczatott Sátor-alla-Ujhel mezővárosában, 1765. Esztendőben, Farsang utolsó napján, Szerzője Billisics Márton, újhelyi tanár.” Ez a pompás bohózat nemcsak azért érdekes számunkra, mert tele van népi ízzel, egészséges humorral, törölmetszett régi szólásokkal (Ó, mely nagy uborkafára hágott. — Amely ebnek egyszer veszett nevét költik, el kell annak vesznie. — Minémő kaszakőhöz fente kopoltyóját stb., stb.), hanem azért is, mert értékes hegyaljai vonatkozásokat is tartogat számunkra például ebben a részletében is: „Csak annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva vizének, hogy az újhelyi vargák csávája nélkül el nem lehet.” — „Ingyen megvallom, ha tudtam volna, hogy Bacchus ilyen nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyéről (Apollo mondja, B. J.) tokai vagy bogloskai (újhelyi szőlőhegy, B. J.) hegyre vontam volna kilenc múzsámmal sátoromat...” A hegyaljai kapás felvonulások jellegzetes figurája *Bakkus*, *Bacchus*, ebben a darabban magas trónon ül, úgy hallgatja a prologista énekét, aki meg-megszólítgatja: Ó, nagy Bacchus! Szervusz Bacchus!, mint ahogy teszik a hegyaljai kapás felvonulások sáfárai⁷⁹² is: A felvonuláson ui. a *Baksus-vivő* szekerem nemzeti színű hordóra ültetett figurát visznek. Másik változat szerint a *Baksus-vivők*⁷⁹³ — két férfi — egy kb. ötven literes hordót visz

a vállán, s ezen a hordón ül a kb. 50 cm hosszú, fából faragott báb. Huszárruha van rajta, jobb kezében *lopót*⁷⁹⁴ tart, a bal kezében pedig egy koccintásra kész poharat. Süvegén *bokréta* és *aranyfürt*. Erről énekel Hegyalja költője, DARMAY Viktor is:

Jég csípte el a bokrétát,
Bacchus süvegéről,
S egres lombot tűzött fel az
Az aranyfürt helyére.

Már az 1790-es évekből van adatunk a hegyaljai kapásfelvonulások figurájáról, Bacchusról. GVADÁNYI is emlegeti:

Jobb lett volna menned Sáros-patakára,
Az egész világon híres Hegyallyára,
E vidéken vagyon Bakhus Iauptkvartélja,
Tokai városa az, mellyben áll kastélja.
Több városokban vagyon Fabrikája,
Mellyben sajtoltatik Malsasiája.

(Donitshoz írt levelei.)

A hegyaljai kapásfelvonulások *sáfárai*⁷⁹⁵ Bacchus figurája előtt mondták el a hagyományozott rigmussorozatot. A sáfárok főszereplői a felvonulásnak. A *kapások* ui. erre a *cécóra* választottak maguk közül 3–4 *gazdást*,⁷⁹⁶ ezek nevezték ki a *sáfárokat* és *vőfélyeket*,⁷⁹⁷ ezek pedig *koszorúslányokat*⁷⁹⁸ szemeltek ki maguknak. A sáfárok *kötényt*, *sáfársurcot*⁷⁹⁹ viseltek, erre rá volt *mesterkézve*, hímézve egy *hordó*, egy *kétágú kapa*, egy *oltókés*⁸⁰⁰ és egy *ásó*.⁸⁰¹ Vagy ez a felírás díszelgett rajta: *Szervusz Baksus pajtás! A kissáfárok*⁸⁰² törülközőből készített surccal elől vitték a *kapások tábláját*, a *kapáscéh jelvényét*. A táblán a hegyaljai szőlőmunkában használatos szerszámok rajzai láthatók: *ásó*, *csákány*,⁸⁰² *kétágú*, *harmatkapa*,⁸⁰³ *laposkapa*,⁸⁰⁴ *oltókés* stb. A menetben lépkedtek a *tőkés-lányok*⁸⁰⁵ is, kezükben vitték a *szőlőtőkét*, kínálgatván a szőlőt, s aki csípett a szőlőből, pénzzel váltotta meg. A *nagysáfárok*⁸⁰⁶ után hozták Baksus figuráját. E figura előtt elmondott rigmus szinte újra elevenítette a hegyaljai kapás munkáját, s lefestette szerszámaikat is:

Ortó,⁸⁰⁷ kapa, csákány,⁸⁰⁸ ásó,
Nehéz szerszám, de nagyon jó!
Jó *metszőkéseket*⁸⁰⁹ tartsál,
S kinek a *kétágú*⁸¹⁰ tetszik,
Erejében nagyon bízik,
Céhünkbe vétetik aznap,
S Gergely, József, ha érkezik,
Minden munkás örvendezik,
Kapát vesz fel a hátára...
Rajta tehát *szőlőműves*!⁸¹¹
Ásd a tövet, nyissad és mesd...!
Akár dudvás, akár kemény,
Itt kell ám a derék legény!

(Olaszliszkai vált. Saját gyűjtés.)

ERDÉLYI JÁNOS kéziratos anyagában (Akadémiai Kvt.) a Hegyaljáról

beküldött adatok között olvasható néhány értékes sor az 1840-es évek kapásbáljainak és kapásfelvonulásainak Bacchus figurájáról is: „Bacchus lapos hordón keresztbetett lábbal ül, lumpenvagabund öltözetben, kezében csodálatos hosszú *töklopót*,⁹¹² szőlőt s poharat tartván. Fejét fedő kis veres kokastollas csákója félre csapva, minden évben kapásbál alkalmával az utcán zene kíséretében kardos legények örködése mellett meghordoztatik, előtte két fehérbe öltözött szűz leány szőlőtőkét, zöld hajtású venyigét, s néhány érett szőlő gerezdet visz.” Ezt az adalékot a Hegyaljáról küldték be ERDÉLYI Jánosnak.

A kapásfelvonulások alkalmával elmondott rigmussorozat utal néhány olyan vonatkozásra is, amelyből arra is következtethetünk, hogy a kapások céhszerű társulást is alakítottak. Emleget olyan vonatkozást is a rigmus, amely a régi céhrendszer szervezeti keretére is utal:

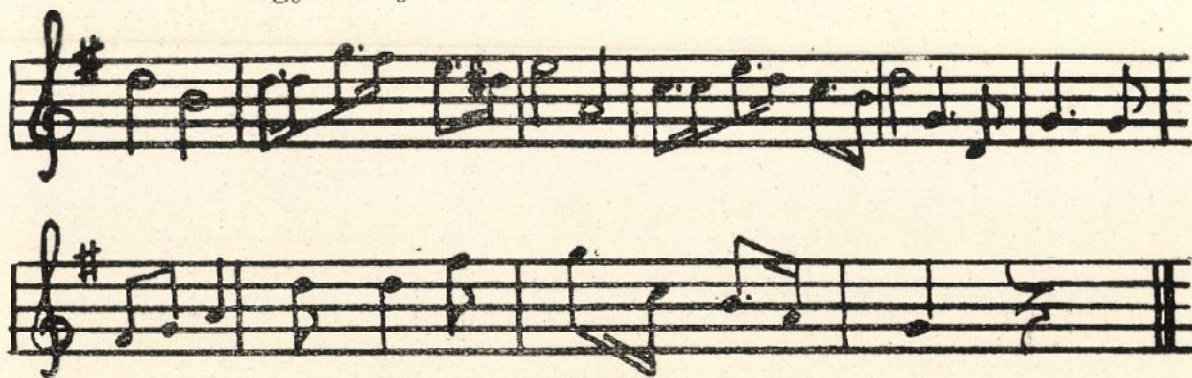
Atyamestereket tartsunk,
Ahová *helberthez* járunk,
Ott jószívvel fogadnak minket.

(Olaszliszkai változat)

ERDÉLYI változata *herberg*-ről beszél. A *herberg*, *herberk*, *herbert* vándorló mesterlegények szállása volt, legtöbbször a céh atyamesterének a háza. A hegyaljai kapások társulata volt a *szőlőműves társaság*,⁸¹³ illetőleg a *kapáscéh*,⁸¹⁴ a *kapástársulat*.⁸¹⁵ A gazdagabb polgárok a *fáklyástársulat*⁸¹⁶ keretében szerveződtek. A hegyaljai *bodnárok*⁸¹⁷ alkották az *iparostársulatot*.⁸¹⁸ A *kapásbálban*⁸¹⁹ éjfél előtt volt a *fiú-osztó*.⁸²⁰ Az *osztótáncos*⁸²¹ az *osztótánc*⁸²² dallamára szétoztotta a fiúkat a leányoknak. Éjfél után következett a *leány-osztó*.⁸²³ COMENIUS tankönyveinek *pataki* magyarítói (a pataki Janua-ban, 1652) nem véletlenül magyarították a *chorgus*-t *osztó*⁸²⁴-nak. *Osztót* húzott a cigány a régi hegyaljai lakodalmakban is.

Az *osztó* hagyományozott dallama:

1 vers: 14"

Hogy a hegyaljai szüret milyen nagy szerepet játszott a nép életében, jellemző adat erre vonatkozólag az is, hogy a pataki kollégium „*szüreti szünete*” 24 napig tartott (vö. Rozgonyi: *Brevis systematis schol. Patakiensis. Cospectus*, 1818). Az is jellemző, hogy 1836-ig a pataki kollégium ifjúsága is rendszeresen megrendezte szüreti cécóját. A szénior volt a szőlősgazda, a diákok felöltötték a pásztor, a pásztorinas, a vincellér, a *borkupec*⁸²⁵ öltözetét is.

A szedés után a *mezgerélők*⁸²⁶ szedték az otthagyt *fillengeket*.⁸²⁷ *mezgeréltek*.⁸²⁸ COMENIUS pataki Janua-ja pataki magyarítói a *gerezd*⁸²⁹ címszó alatt említi a *mezgelek*⁸³⁰ szót is. S utalnak arra a jellemző hegyaljai szokásra is, hogy *mezgerélés*⁸³¹ a szegények elismert joga volt Hegyalján. A *mezgerélést* így értelmezik: *vindemiam sequitur, ubi pauperes racemantur: gerezdelek, mezgelek.*”

A szüret után a pásztorok is letették hivatalukat, s nagy kelepelés-sel bevonultak a falukba. Előbb felgyújtották kunyhóikat. A Hegyalján régi szólás: *Olyan, mint szüret után a kunyhó*.⁸³² A megszedett szőlő képe is szólásalkotásra ihlette a hegyaljai népet: *Pusztá, mint a szedett szőlő*.⁸³³ *Úgy maradt a lelkem, mint a megszedett szőlő*.⁸³⁴ A Szent Mihály tüzének⁸³⁵ gyújtásával a hegyaljai hegyeken teljessé lett a szabadulás.⁸³⁶

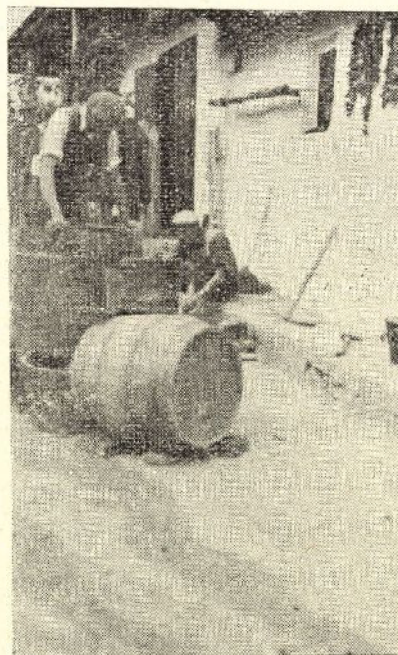
A hegyaljai bodnárok szakszói

A régi Hegyalján a szüreti időszak a vásár képét is formálta. A porosz és lengyel vevők sajátságos szekereiken, vörös jármokkal ékített lovaikon sebesen futották be a Hegyalját és *must*⁸³⁷ alakjában vásárolták fel a Hegyalja termésének jó részét. A mustot harmadfél akós, 170–180 iccés gönci *hordókban*⁸³⁸ hordóstul adta el a termelő a *lengyel kupeceknek*. A legrégibb időkben az *ántalag*,⁸³⁹ *átalag*,⁸⁴⁰ tehát a fél gönci hordónyi hordó volt az általános. Később ebben csak *aszúbort* tároltak és szállítottak. SZABÓ Dávid helytelen előítéleten nyugvó szokásnak minősítette azt az eljárást, hogy az *újborn*⁸⁴¹ kis gönci hordókba szűrték és hordóstul adták el *átalagban*⁸⁴² a kupeceknek. Így minden új szüret alkalmával új hordókról kellett gondoskodniuk. A hegyaljai *bodnároknak*⁸⁴³ nagy volt a kelete, s alig győzték az új hordók gyártását. Rendszerint száradt tölgyfából faragták a *hordófalakat*,⁸⁴⁴ a *dongákat*,⁸⁴⁵ mert

Taposókád, livó, hordó, kádicska
(Balassa I. felvétele)

A bodnár
(Comenius: Orbis Pictus)

jó hordók készítéséhez jól száradt, egészséges fára volt szükségük. A hegyaljai bodnások — újabban a *kádárok*⁸⁴⁶ nevet is viselik — a Bodrog folyón *szálakban*⁸⁴⁷ leúszott fából készítették a legegészségesebb *dongákat*, jól kiégették, szárították, egyszóval egészséges hordókat készítettek ebből a faanyagból. Ellátták a hegyaljai termelőket *börbönkével*,⁸⁴⁸ az *essencia*⁸⁴⁹ tartására alkalmas záros *kishordókkal*, *puttonokkal*, *cserpákokkal*,⁸⁵⁰ *kétfülű dézsákkal*,⁸⁵¹ *egysülű dézsákkal*,⁸⁵² *fickókkal*,⁸⁵³ *kádakkal*,⁸⁵⁴ *kádicskákkal*,⁸⁵⁵ *fennállókkal*,⁸⁵⁶ *kivert fenekű hordókkal*, *terhes hordókkal*,⁸⁵⁷ *gönci hordókkal*,⁸⁵⁸ *ántalagokkal*⁸⁵⁹ stb. A hordókat régebben *megkötötték*.⁸⁶⁰ A *hordókötés*⁸⁶¹ azt jelentette, hogy *kötővesszővel*⁸⁶² *abroncsolták*.⁸⁶³ A *vasabroncsok*⁸⁶⁴ helyett erre használták fel a *kötővesszőket*. Valamikor a jobbágyokat kötelezték arra, hogy a földesuraknak a hordókötéshez szükséges kötővesszőket szállítsák (vö. Patak, 1571:MNy. 1:316). COMENIUS pataki *Janua-ja* fordítói a *bodnár* (viator) címszó alatt híven írták le a kötés menetét is: „A bodnár *megkötí*⁸⁶⁵ a hordókat *pántvesszőkből*⁸⁶⁶ való *abroncsokkal*.”⁸⁶⁷ Az *Orbis Pictus* SZOMBATHY-féle kiadásában a hegyaljai *bodnások* mesterszavait használja fel SZOMBATHY a bodnár munkájának bemutatásában: „A Bodnár a *faragó-székenn*,⁸⁶⁸ a *két-nyelű késsel*⁸⁶⁹ *mogyoró-vesszőkből* *abrontsokat* tsinál, fából pedig *dongákat*,⁸⁷⁰ reá veri *bunkóval*⁸⁷¹...” (Orbis Pictus: 1798. 148.)

KASSAI JÓZSEF szótárában a hegyaljai bodnások szerszámainak is számontartja, szavaikat szótározza. A hegyaljai bodnások *bodnározó*⁸⁷² szerszámainak és munkamenetének jó magyar műszókincse is értékes

Dongahasítás
Eszközei: balta és bunkó
(Balassa I. felvétele)

Dongafaragás, tüzelő-
kosár előkészítése
(Balassa I. felvétele)

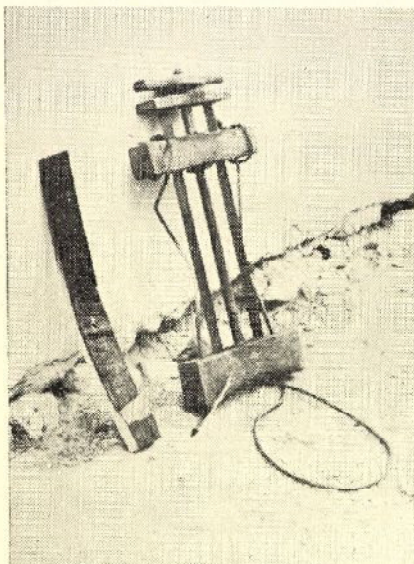

*Tüzelés hajlításra
(Balassa I. felvétele)*

*Ontravágás
(Balassa I. felvétele)*

eleme a magyar szakszókészletnek: bunkó,⁸⁷³ kótis,⁸⁷⁴ űzőfa,⁸⁷⁵ kapacs,⁸⁷⁶ kapacska,⁸⁷⁷ eresztő gyalu,⁸⁷⁸ bodnárkés,⁸⁷⁹ húzóvas,⁸⁸⁰ furdancs,⁸⁸¹ ontrázóvas,⁸⁸² kétnyelűkés,⁸⁸³ faragószék,⁸⁸⁴ fejével,⁸⁸⁵ a fajankóval.⁸⁸⁶ Jellegzetes szavak még: fal,⁸⁸⁷ hordófal,⁸⁸⁸ ontra,⁸⁸⁹ ontráz,⁸⁹⁰ falaz,⁸⁹¹ feneke,⁸⁹² köt,⁸⁹³ gyékénezt,⁸⁹⁴ hasogatás,⁸⁹⁴ gömbölyűre gyalulás,⁸⁹⁴ össze-

*Hordószorító
(Balassa I. felvétele)*

*Az erdőbényei bodnártánc
(Ébner S. felvétele)*

illesztés,⁸⁹⁴ tüzelés,⁸⁹⁴ hajlítás,⁸⁹⁴ körülfürészelés.⁸⁹⁴ A szavak értelmezése megtalálható a szótári részben, illetőleg a képanyag alá írt magyarázatokban. *Fűzér*⁸⁹⁴ nevű mérőeszközzel állapították meg az elkészült hordók űrtartalmát.

Jellegzetes színfolt volt a Hegyalján a bodnások *mestertánca* is: a *bodnártánc*.⁸⁹⁵ Legteljesebb formában maradt meg az *erdőbényei bodnások táncváltozata*. (A tánc leírására vö. Ethn. 1934:74.) A tánc forrásához, illetőleg hozzánk kerülésének útjához új adatként közlöm az *Illustrierte Zeitung* (1858. 105) egyik képét. Ez a folyóirat *Der Schöfflertanz in München* címmel a hegyaljai bodnártánchoz hasonló tánc rajzát is közli. A motívumoknak, a figurális elrendeződés részleteinek azonossága bizonyos, így a hegyaljai bodnártánc eredetének kérdését illetően az itt közölt rajz is forrásértékű adalék:

A dézsmás szőlők szüreti kötelezettségei: a szókészlet

A *nem szabad*, hanem a *dezsmás szőlők*⁸⁹⁶ munkásainak külön kötelezettséget jelentett a szüreti időszakban a *dezma*⁸⁹⁷ beszolgáltatása. Ebben a keretben általában a régi hegyaljai *vámok*, *adók*, *dezsmakötelezettségek* stb. szókincsére vonatkozó adatainkat közöljük. A Hegyalján is fizetni kellett az *ászokpénzt* vagy *gantárpénzt*⁸⁹⁸ a dézsmálás után megmaradt bor megváltása címén. Ezt a termelő fizette a földesúrnak. Az *ászokvámot*⁸⁹⁹ a nyereségre vett hordósborok után fizették, tehát a kereskedésre kivitt borok után. I. Rákóczi György gazdasági írataiban erre vonatkozólag olvashatjuk: 1663: „Az aszok penz d. 2, mely penz züretnek idejen, migh az dezmas Bennien kün vagion, neki jár, züret után penigh az biro percipiallia” (vö. Makkai: 206). A *bordézsmát*⁹⁰⁰ a földesúr *dezsmaszedői*⁹⁰¹ szedték össze. Általában *ötöddel*⁹⁰² tartoztak, azaz a *dezsmaháznál*⁹⁰³ minden ötödik cseber,⁹⁰⁴ illetőleg *köböl*⁹⁰⁵ bor a földesúré. A *bortizedet*⁹⁰⁶ külön helyen szedték, így például *Mádon* a hagyomány szerint a *Cicvárbán*.⁹⁰⁷ A *dezsmás*⁹⁰⁸ szüretkor *beállt a dezsmára*,⁹⁰⁹ a *dezsmáló borházba*⁹¹⁰ és a *dezsmaadó szőlő* művelőitől *csebeválttságot*⁹¹¹ is szedett. Egy 1648-ból való adatunk szerint: Czeberválttságot penigh mind videki s falubeliek megh adiak” (vö. Makkai: 281). — „Az meny czeber bora megh marad dezmatol, fcl garassal valtya megh” (vö. Makkai: 289).

A nem hegyaljai szőlőtulajdonosok fizették a *fertont*.⁹¹² Ezt a *szőlő-hegyvámot*⁹¹³ is a földesúr kapta. Emlegetik a hegyaljai oklevelek a *gira-bort*,⁹¹⁴ a földesúr részére adni szokott bort is. I. Rákóczi György gazdasági írataiban is olvashatunk róla: „Girabort vesznek rajtok dezmanak idejen, mely annak előtte reghente az ispannak jart hegyvalthsagban” (1648: Tolcsva). Gyakran fordulnak elő a régi írásokban még a következő szavak: *hegyválttság*,⁹¹⁵ *hegyvám*,⁹¹⁶ *tizedpénz*.⁹¹⁷ Ez járt a földesúri szolgáltatással terhelt szőlők eladása után a földesúrnak. A *törkölylátók*⁹¹⁸ a *törkölysúrkálóval*⁹¹⁹ megsúrták a törkölyt is, hogy megvizsgálják, vajon jól nyomták-e ki, nem csepeg-e belőle még sok must. A *szúrott kád*⁹²⁰ kifejezést is itt kell megemlítenem. Az 1600-as évekből arra is van adatunk, hogy a dézsmáláskor a kádakat a csap helyén

Der Schöfflertanz
(Illustrierte Zeitung, 1858. 105)

háromszor szokták szűrni, a hatodik abroncsoson felül való fűráson, s amit arról levettek, „az a Nagyságoké szokott lenni” (vö. Tokaj: Magy. Gazd. tört. Szemle. 7:404). Szóljunk itt még a *primáról*,⁹²¹ illetőleg a *kántorkocsmáról*⁹²² is. A negyedévig tartó *szabad borárulást*⁹²³ nevezték meg ezek az elnevezések. A *primalátók*,⁹²⁴ a *borbírók*⁹²⁵ ellenőrizték a *prima alatt*, a *kántorkocma alatt* árult bor minőségét. Ui. nem volt szabad árulni a *behozott*,⁹²⁶ tehát nem a Hegyalján termett bort, sem a *zákányos*,⁹²⁷ *zavaros*,⁹²⁸ *zagyvált*⁹²⁹ bort. Az 1759-es *pataki helyrajz* is emlegeti a *primát*, a *kántorkocsmát* (vö. Bakos: A pataki múlt hétköznapijai: 9.) A *kántor* szóval kapcsolatban vö. *kántor* < *quattuor*, < középkori latin: *quantor* szót. Az évet *négy kántorra* osztották. Erre vonatkoznak a következő kifejezések: *kántorélés*, *kántorpénz*, *kántoros katona* és köztük a *kántorkocma*. SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta e szót: „Kántor, h. e. Harom holnap...”

A földesúr borkimérése volt az *úrkocsmája*.⁹³⁰ A Hegyalján ui. a kocma *karácsonytól Szent Mihályig* a földesúré volt. Különben a hegyaljaiak fizették a *Szent Mihály adóját*⁹³¹ is. Erre vonatkozólag több adatunk is van, 1686-ból éppen egy *tolcsvai* keltezéssel ellátott jobbágylevélben.

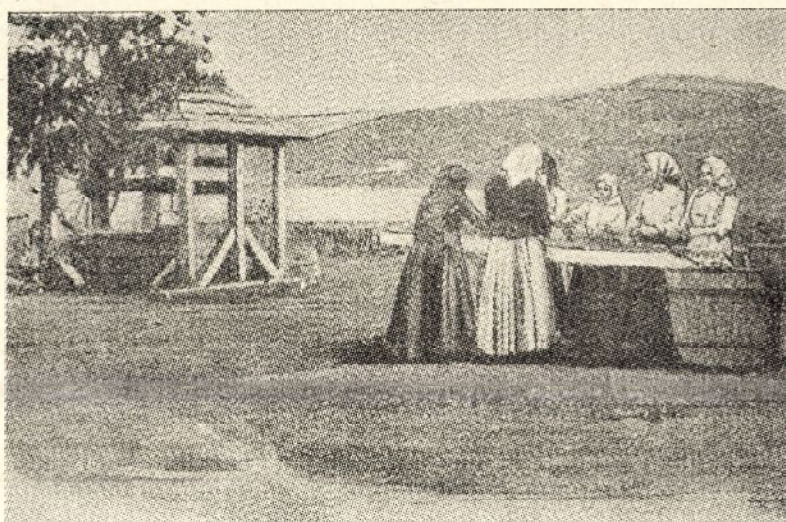
A tokaji bor szókincese

A tokaji borok természetadta kiválóságukkal (*édesség, szín, erő, illat és zamat*) nyerték el elsősorban jó hírüket. A bor természetességére nagyon ügyelt a régi bortermelő. Ebben a tekintetben talán nagyon is

maradi volt. Sok esetben követte azt a régi hegyaljai szőlést, mely szerint a *tokaji borkezelés* nem más, mint a *mustot jó hordóba szűrni, jó pincébe tenni és többé nem babrálni*.⁹³² A dolog mégsem ennyire egyszerű. A régi hegyaljai termelők a megszokott régi recept és eljárás szerint *gondosan* készítették elő a különböző speciális tokaji borokat: a *tokaji aszút*,⁹³³ a *szamorodnit*,⁹³⁴ a *fordítást*,⁹³⁵ a *máslást*.⁹³⁶ SZABÓ Dávid emlegeti, hogy e borok készítésében „a lehető legteljesebb egyformaság” volt tapasztalható az egész Hegyalján.

A tokaji aszú

A régiek szerint a Hegyalja *valódi kincse*. A jó aszúbor készítését célozta a késő hegyaljai szüret is. A *túlért, megteppedt aszúszemek*⁹³⁷ szedése specialis szüreti munka volt. A szedő a leszakított gerezdekről lecsipkedte az *aszús szemeket*⁹³⁸ és külön edénybe, egy *kúpos ajtóval és zárral ellátott* hordócskába gyűjtötte. Sok helyt az aszúszemek kiszedése

A válogató tábla előtt
(A szerző gyűjtéséből)

ún. *válogató-táblán*⁹³⁹ történt. A többi szőlőt a *fennállókba* hordták. Az aszújától megfosztott nyers szőlőből lett a *közönséges must*, ezt öntötték rá a külön elkészített *aszúpépre*,⁹⁴¹ *aszútészára*.⁹⁴²

A külön szedett *aszúszemekből*⁹⁴³ az öntéher nyomása alatt kiszivárgó nedv: az *essencia*. Zamata és illata felséges. Sokszor eltették a nem aszúsodó, rosszabb évjáratok borainak megjavítására. Amikor már nagyobb mennyiségű *aszúszem* összegyűlt a *fennálló* hordókban vagy *kádakban*, elkezdték a *taposását*.⁹⁴⁴ 3—4 *taposó*⁹⁴⁵ állt be a *téres kádba*⁹⁴⁶ és a putton számra mért aszúból meztelen talpuk alá töltöttek 2—3 liternyit, s ezt *taposták*,⁹⁴⁵ gyúrták, míg a szőlőszemek héja is szétzúzódott. Így állt elő az *aszúpép*.⁹⁴⁷ Ezt a régiek állni hagyták addig, ameddig

a hozzá kívántató must kellő mennyiségben nem állt rendelkezésükre. A *taposózsákból*⁹⁴⁸ elszűrt mustot ui. megfelelő mértékű *aszúpépre* öntötték rá. Ha nagyon édes, *kövér*⁹⁴⁹ *aszúbort* akartak készíteni, akkor egy *gönci hordónyi musthoz* 5 putton aszút adtak, ez volt az *ötputtonos aszú*.⁹⁵⁰ Ha *négy, három, két vagy egy putton aszút* mértek hozzá, készült a *négyputtonos*,⁹⁵¹ *háromputtonos*,⁹⁵² *kétputtonos*,⁹⁵³ illetőleg az *egyputtonos*⁹⁵⁴ *aszúbor*. A hordókat *gondosan* öntötték meg, *nem öntötték ki a szemét*,⁹⁵⁵ azaz nem öntötték kifolyásig.

Az aszúpépre mindig jól *lenyálkázott*⁹⁵⁶ mustot öntöttek, és keverés

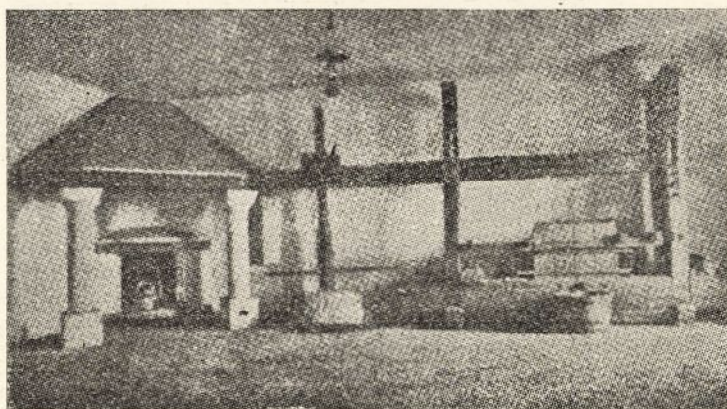

A *taposás*
(A szerző gyűjtéséből)

közben kb. 12—48 óráig állni hagyták, azután *zsákolták le*⁹⁵⁷ és *szűrték*⁹⁵⁸ hordókba, s tették pincébe. Itt *megért, megtisztult*, s a régiek 2—3 év múlva vették csak elő, mint jól ért, *kövér, tömör aszúbort*. A régiek azt tartották, hogy a pincébe szállított aszúborokat nem szabad háborgatni. SZABÓ Dávid is azt írja: „Mihelyt hordóba kerül a must, szállíttassék nyugalmas pincébe, hol még csak szekérezőre se háborítsa.”

Ha az aszúszemeket nem szedték külön, hanem rajta hagyták a gerezdeken és az *aszúsodó* fürtökkel együtt dolgozták fel, készült az *édes vagy száraz szamorodni*.⁹⁵⁹ A nyert mustot *lezsákolták*, s a *taposózsákból* kikerült *törkölyt*⁹⁵⁶ nem vetették *sajtóba*,⁹⁵⁷ hanem megegyeszer apránként jól megtaposták, hogy a még közte levő *aszúszemek* jól szétmálljanak, erre újra öntötték annak már leszűrt levét, rajta hagyták 12—24 óráig, s amikor a must *kicserezte*⁹⁵⁸ a zamatot, ismét *lezsákolták* és utána hordókba *szűrték*. A *szamorodni*⁹⁵⁹ szó szláv, lengyel eredetű. Van *szomorodni*⁹⁶⁰ változata is. Etymonja: *szamorodni* < lengyel: *samorodny* 'magától termett'.

Ha az aszúszőlő kitaposott törkölyére újra mustot töltöttek, s ezzel áztatták⁹⁶⁰ 5—6 óráig, és utána kitaposták⁹⁶¹ és kisajtolták,⁹⁶² nyerték a jellegzetes hegyaljai bort: a fordítást.⁹⁶³ Nem szabad ezzel összetéveszteni a mászlást.⁹⁶⁴ Ennek a borfajtának a készítése a pincében történt. A borforrás,⁹⁶⁵ a felfordulás⁹⁶⁶ után a bort lehúzták,⁹⁶⁷ lefejtették⁹⁶⁸ seprőjéről⁹⁶⁹ (SZIKSZAY-nál *Bor sopra*) és erre a seprőre öntöttek rá ordináriumot,⁹⁷⁰ közönséges bort,⁹⁷¹ azzal elkeverték és ismét lefejtették. A közönséges bor, az *ordinarium*⁹⁷² mindennemű szőlőből készült taposás⁹⁷³ és sajtolás útján.

Régi sajtó a Hegyalján
(A szerző gyűjtéséből)

Csomoszolás, csomoszolóval (Balassa I. felvétele)

A fennállókba hordott szőlőt a csomoszoló⁹⁷⁴ csomoszolták⁹⁷⁵ csomoszolófákkal.⁹⁷⁶ SZOMBATHY szerkesztette *Orbis Pictus* is emlegeti ezt a szerszámot és műszót: a munkás törő⁹⁷⁷ tsomoszolóval⁹⁷⁸ (fatörővel) a szőlőt.

A sajtolás⁹⁷⁹ a régi Hegyalján bálványsajtóval⁹⁸⁰ történt. Itt most csak e sajtó⁹⁸¹ részeinek nevét közöljük: bálványfa,⁹⁸² a kb. 100 cm széles talpazat, a bálvány,⁹⁸³ kb. 4 m hosszúságú fagerenda, egyik vége rögzített, a másik vége orsóval⁹⁸⁴ van ellátva, támaszbálvány,⁹⁸⁵ kosár.⁹⁸⁶ A kosárra helyezték rá a beleillő vánkost.⁹⁸⁷ Ezt nyomta le a sajtoló gerenda.⁹⁸⁸ A gerenda végén van az anyacsavar,⁹⁸⁹ ebbe illeszkedik bele a 2 m magas csavar.⁹⁹⁰ A csavarlyukba⁹⁹¹ illesztik bele a csavaró rudat,⁹⁹² s vele csavarják az apacsavart⁹⁹³ (vö. Kardos: E. A. 00096, Néprajzi Múz.).

Ennek a sajtónak neveit már SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta: orso fa,⁹⁹⁴ sajtolo,⁹⁹⁵ czatorna a saiton,⁹⁹⁶ saito szekreny.⁹⁹⁷ Mádi adatok szerint a bálványsajtó részei: sajtó,⁹⁹⁸ pap,⁹⁹⁹ a sajtó láda,¹⁰⁰⁰ a sajtóláda fedője,¹⁰⁰¹ gerendej.¹⁰⁰² KASSAI József leírása is értékes adat:

Sajtóbálvány:¹⁰⁰³ ezen sajtóbálványnak egyik végén négy szegű bő lyuk vagyon, melybe erős vas rúd tétetik, hogy ott játéka lehessen, elébb tovább járhasson, az orsónak¹⁰⁰⁴ fel és le tekerése, forgatása, csavarása alkalmatosságával (I:247). A kisajtolt szőlőcsutkákból¹⁰⁰⁵ lett a törköly.¹⁰⁰⁶ A tiszta musttal¹⁰⁰⁷ szemben megkülönböztették a törkölyös mustot.¹⁰⁰⁸ Specialis szerszám volt a törkölyvágó kapa.¹⁰⁰⁹ Ennek használatáról SZIRMAY így tudósít: a kisajtolt törkölyt a törkölyvágó kapával széjjel vágják, szétmorzsolják, vermekbe kótisokkal¹⁰¹⁰ beverik, s így védik addig, míg pálinkát nem főznek belőle” (1810).

A borkezeléssel kapcsolatban érintünk néhány, a régi termelésben követett eljárást. Valamikor nem húzták le seprőjéről a bort, mert azt tartották, hogy a bort anyján kell hagyni,¹⁰¹¹ nem szabad az anyjáról levenni.¹⁰¹² A Hegyalján is ismert szó volt a boranya¹⁰¹³ (vö. MNy. 45:320). Amikor gyakoribbá vált a fejtés,¹⁰¹⁴ a lehúzás,¹⁰¹⁵ ismeretes lett a bakbor¹⁰¹⁶ fogalma is. A bor első lehúzása után marad kb. 20 százalék seprűsbor.¹⁰¹⁷ Ezt külön hordóba tették, megszállt, s az eredmény: a bakbor. A kisajtolt törkölyből, borseprűből készült a lőre.¹⁰¹⁸ Legtöbbször a kapásokkal itatták meg. Nevezték kapáslőrénnek¹⁰¹⁹ is.

A hegyaljai borok kiválóságának előmozdítója és megtartója a jó hegyaljai pince,¹⁰²⁰ illetőleg sok kiváló biológiai tényezője, köztük elsősorban a nemes penész.¹⁰²¹ A hegyaljai pincék nem melegek, DEBRECZENY (1796) is azt írja, hogy „a meleg pintzék, melyeknek léleklyukai nintsenek, a bort szüntelen forrásban tartják”. A hegyaljai városok, falvak tele vannak jó hűvös pincékkel, léleklyukaik¹⁰²² (szelelő nyílásaik) ott lábatlankodnak a forgalmas utcák mellékén is. A pince kápolnájában¹⁰²³ tartották a különlegesen jó évjáratú¹⁰²⁴ termés nedűit. A pincékben ászokfákon¹⁰²⁵ vagy gadnárokon¹⁰²⁶ ~ gantárokon¹⁰²⁷ feküdtek a kis gönci hordók és még kisebb ántalagok. Az erjedő bor dugasza a cső,¹⁰²⁸ illetőleg a szádló.¹⁰²⁹ Ha a bor megindult,¹⁰³⁰ pezsgést kapott. A szőlő fakadása és virágzása idején is megindult a bor. A régi termelők több borbetegségről tesznek említést. Ha a bor dohos¹⁰³¹ lett. (SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta: Dohos (~bor), vinum mucidum), sajátos módon javították meg: A dohos bort tiszta hordóba tették és egy csepű borjúkötelet¹⁰³² eresztettek a hordóba. A kötél néhány nap alatt a dohot

Hegyaljai pince
(A Néprajzi Múzeum felvétele)

magába szívta. Olykor a bor *megnyárlott*,¹⁰³³ megzavarodott. A *megnyárasodott*¹⁰³⁴ bornak, a *nyaras*¹⁰³⁵ bornak sem ereje, sem tüze, sem illatja nincs. SZIKSZAY FABRICIUS már szótározta ezt a szót is: *Niarlot* (~bor). COMENIUS pataki magyarítói az *exoletum vinum* kifejezést így értelmezik: *nyarlott*. NAGYVÁTHY (1791) is említi ezt a betegséget. Egy 1781-ből való adat ezt mondja: a bor „*megnyárasulla s etzetté fordula*”. A régiek azt is mondták: a bor *megecetesedett*,¹⁰³⁵ *kiegyenesedett*.¹⁰³⁵ A *véknyult*,¹⁰³⁶ *megvéknyult*,¹⁰³⁷ *megnyúlt* (SZIKSZAY: *Niulo* (~bor)) erejét és édességét veszítette. Olykor a bor *hernyáskodott*,¹⁰³⁸ s a bor tetején vékony hártya keletkezett, s ebből fejlődött ki a *borvirág*,¹⁰³⁹ a bor *megvirágosodott*.¹⁰³⁹ Gyakran beszélnek a régi írások a *megtört* borról¹⁰³⁹ is. Régi népies borkezelés volt a Hegyalján a virágosodás ellen a következő eljárás: egy spárgán *tormát*¹⁰⁴⁰ eresztettek a hordóba, ez eltüntette a borvirágot. KASSAI szerint „*zákányos szokott lenni a bor a Hegyalján, ha valami nyúlós seprű van benne*” (III. 398).

A fedés¹⁰⁴⁰

A fedés műveletével a szőlőtőkét földdel fedték be a tél hidege ellen. A régi Hegyalján *kupacban*¹⁰⁴¹ fedtek, s csak egy szőlőtökét, s nem egész sorokat fedtek be. Valamikor még vitatkoztak a hegyaljai termelők, szükséges-e ez a munka. Hogy a fedés régen szokásban volt, mutatják az 1630-as évekből való adatok is: „*Nitni most nem kellet, mert elfedve nem volt*” (1633, Makkai: 193).

A fedéssel egyúttal a szüreti munkában agyontaposott földet is *felporhanyították*.¹⁰⁴² A régiek azt is tapasztalták, hogy a be nem fedett szőlőkben sok fiatal tőke *elvakult*,¹⁰⁴³ s tavasszal nem fakadt ki.

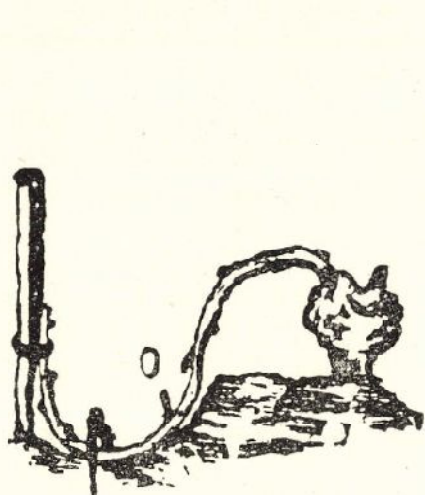
A szőlőszaporítás és oltás

A szőlőszaporításnak régebben gyakorolt módja volt a *magból való növelés*¹⁰⁴⁴ és a *kiplántálás*.¹⁰⁴⁵ Az oklevelek gyakran emlegetett szava: *plántált szőlő*.¹⁰⁴⁶ DOBÓ Ferenc végrendelete is beszél erről: „*A magamtul plántáltatott Somlyód nevűn való szőlő...*” (vö. Bakos: A pataki mult: 5). SZIKSZAY FABRICIUS is szól az „*Vijonan plantalt szolo*”-ról.

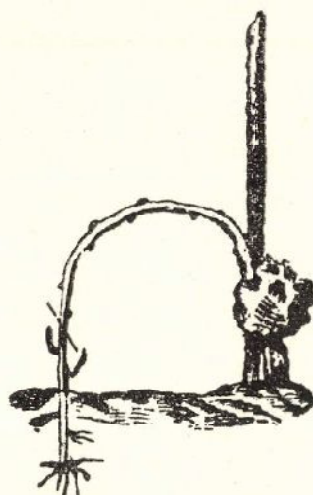
Régi szaporítási mód volt a *szemvetés*.¹⁰⁴⁷ Egy szemre vágott vesszőt raktak a földbe gyökereztetés végett. SZIKSZAY FABRICIUS már szótározta ezt a kifejezést: *Vltetni valo vesszso*. SZABÓ Dávid részletes leírást ad erről a műveletről. Ugyancsak ő írta le a *szúrványozással*¹⁰⁴⁸ való szőlőszaporítást is. A *szúrvány* névvel nevezi meg a hosszabbra metszett, érett, ültetésre szánt vesszőket. Az ún. *monyas vesszőket*¹⁰⁴⁹ nem szabad ültetésre használni. *Monyas vessző*: *kétéves, fásabb szemű*¹⁰⁵⁰ vessző. SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta az erre vonatkozó kifejezést: *Az szolo vesszso elultetni*.

Régi módja a szőlőszaporításnak a *porhajasztás*.¹⁰⁵¹ Ezt a szót már SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta: *porhaias* (palmes mergus), *porhaiassal rakni* (mergis propagare vitem). COMENIUS pataki magyarítói is beszélnek róla: „*homlított bojtos porhajas vesszők*. A szó etymonjára

vonatkozólag GOMBOCZ és KNIEZSA tett néhány megjegyzést (vö. MNy. 2:145, A magyar nyelv szláv jöv. szavai. I/2). A szó jelentésére és származására vonatkozólag COMENIUS magyarítóinak értelmezése jár helyes úton: *porhajas*:¹⁰⁵² *bojtos*, porhajas vessző, bojtos, homlításra, ültetésre szánt vessző. A *porhajasítás* művelete is közelebb visz e szó helyes értelmezéséhez. A *porhajasítással* a jó erőben levő tőkén meghagytak egy ép termő vesszőt. Ezt őszkor, fedés után, vagy tavasszal a metszés-kor *perecezeve*,¹⁰⁵³ tapintatosan meghajlítva a tőtől a földig hajtották, *kákóval*¹⁰⁵⁴ lefogták, s a gödörbe úgy helyezték el, hogy a másik vége kiállott. A felegyenesített rész mellé karót dugtak. Földdel betemették, csak egy szemet hagytak ki. Télre ezt is befedték. A *porhajasítással* letett vessző kihajtott és meggyökerezett, egy évig így még termést is hozott. A következő tavasszal kiemelték helyéről, lemetszették az *anya-tőkéről*,¹⁰⁵⁵ s a kijelölt új helyére ültették. Történt *porhajasítás ívformán*

Porhajasítás
(Szabó D. ábrája)

Porhajasítás ív formán
(Szabó D. ábrája)

is: a meghagyott erős vesszőt ívformán hajtották meg és úgy dugták a földbe, s ez a földbe került vessző-rész meggyökerezett és egy év múltával önálló tőkének lemetszették. Porhajasítottak *kosárba*¹⁰⁵⁶ is, s a porhajasított vesszőt, a *porhajast levágván anyjáról*, kosarastól tették új helyére.

Régi módja a szaporításnak a *bujtálás*, a *bujtatással*¹⁰⁵⁷ szaporítás. Bártfa város számadáskönyvei már 1512-ben emlegetik a *bujtás* szót. SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta: „Az uy szolot boitással örökíteni.” Cservesszőket metszettek le, ezek a *bujtoványok*, *bujtványok*¹⁰⁵⁸ részsűt lefektetve kerültek egy szélesebb gödörbe. Alsó végük az árok fenekén fekszik, az árok jobb oldalán levő végüket felegyenesítették. A fekvő részeket jól *becsirkézték*,¹⁰⁵⁹ földdel, érett trágyával borították be és letalpalták. A felegyenesített vég mellé karót tűztek. COMENIUS pataki magyarítói a pataki Janua-ban emlegetik a *Boitas karo-t*¹⁰⁶⁰ is.

Igen elterjedt mód volt a *homlítás*.¹⁰⁶¹ *Homlítani*,¹⁰⁶² *homlítás*, *elhomlítani*¹⁰⁶³ szavakat gyakran olvashatjuk a hegyaljai vonatkozású írásokban. A pataki uradalom urbárium a Tolcsváról a „gialogh zeresek” között említ egy *Homlito Mattias* nevet is. Ennek a névnek hordozója, illetőleg családja feltétlenül foglalkozása révén jutott ehhez a névhez (1633). SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta e művelettel kapcsolatos szavakat: *propagare vitem; homletani*,¹⁰⁶⁴ *propago; homletani valo vesszso*,¹⁰⁶⁵ *tradux: el homlitot vesszso*,¹⁰⁶⁶ COMENIUS *Orbis Pictus*-a is emlegeti ezt a műszót: „a szőlőtövek elhomlittatnak” (*Orbis Pictus*: Poson, 1798). A *homlító*¹⁰⁶⁷ lapos kapával, metszőkéssel, kákóval és *csepűfonállal*¹⁰⁶⁸ végzi el a *homlítás* műveletét. A homlító a tőkét megszabadította a kevésbé ép vesszőktől, az egészséges vesszőket megtisztította, *leszorgáztá*¹⁰⁶⁹ minden felesleges *kacstól*,¹⁰⁷⁰ *bajusztól*¹⁰⁷¹ és ágától. Kijelölte azt a helyet, ahová a tőkét *lebuktatja* és vesszőit *irányítja*. A tőkét figyelmesen *aláásta* és megfelelő árokba *lebuktatta*¹⁰⁷² s a vesszőket *vízirányosan* az új tőke állásáig vezette, ott felemelte és karót szúrt mellé, ehhez a karóhoz *csepűfonállal* hozzákötötte. A fekvő vesszőket *nap-sütötte* földdel *betakarta*, *letalpalta*, majd *ganajazta*¹⁰⁷³ s végül az árkot *földelte* úgy, hogy a vesszőkből 2—3 szem maradjon ki.

Ezt a homlítást *szelíd homlításnak*¹⁰⁷⁴ nevezték, újabban a vad ripária beoltása után történő homlítással szemben.

A régiek azt tartották, hogy nem szabad nagyon mélyre homlítani. A homlítás ideje inkább a *fakadás előtti* tavaszi időszak, tehát *vaktában*¹⁰⁷⁵ történt a homlítás, de vigyázni kellett, hogy az elhomlítandó vesszők szeme ne legyen *vakszem*.¹⁰⁷⁶ A *lazált*,¹⁰⁷⁷ fonnyadt, száraz, nedvtelen vagy jégvert vesszők nem voltak alkalmasak a homlításra. Nem szokták homlítani a *fodorrentás fakadású*¹⁰⁷⁸ vesszőket, s az ún. *sarjű vesszőket*¹⁰⁷⁹ sem.

A szőlőszaporítás módjaihoz sorolandó az *oltás*¹⁰⁸⁰ különböző neme is. Csak a régi oltásmódokat említjük meg. Ezt is csak a megfelelő szakszók miatt tesszük. Az oltással a szőlőtövet *nemesebbé* tették, illetőleg *másfajúvá* változtatták. Gyakoribb módjai: aszerint, hogy *érett fába* vagy *zöld vesszőbe* oltottak: *nyakba oltás*:¹⁰⁸⁰ *hasítás*¹⁰⁸¹ és *fűrés*¹⁰⁸² által; *vesszőbe oltás*¹⁰⁸³ *hasítás* és *párosítás*¹⁰⁸⁴ útján. Az oltási módok jó leírását találjuk meg SZABÓ Dávid *Okszerű Bortermelés Hegyaljai Kézikönyve* c. munkájában. 1855. Az itt található műszavak még: *oltóág*,¹⁰⁸⁵ *oltókés*,¹⁰⁸⁶ *oltvány*.¹⁰⁸⁷ Különbözik már SZIKSZAY FABRICIUS is szótározta az *oltás* és *oltani*¹⁰⁸⁸ szavakat. SZABÓ szerint a régi oltáshoz szükséges eszközök voltak: *kétágú* és *lapos kapa*, *kis fűrés*,¹⁰⁸⁹ *kisbalta*,¹⁰⁹⁰ egy *nagyobb kés* a tömetszés megsimítására, egy *finom kiskés* az *oltóág*¹⁰⁹¹ megfaragására, egy *rőfnyi zsineg* a *nyak* megszorítására, kemény fából készült *ék*,¹⁰⁹² *hárs*, *oltóviasz*¹⁰⁹² és *viaszos szalag*. Az oltást szép, napfényes időben végezték.

Ukkon-pohár¹⁰⁹³ — Urkon-pohár¹⁰⁹⁴

A régi hegyaljai szőlők adás-vevésénél szokásban volt az *Ukkon-pohár* ~ *Urkon-pohár*, *tudomány-pohár*,¹⁰⁹⁵ *kötő-pohár*¹⁰⁹⁶ felmutatása, illetőleg az *áldomásivás*,¹⁰⁹⁷ a *boráldás*¹⁰⁹⁸ (vö. Ethn. 1912. 213, 1942. 123,

NyK. 1867. 327, Új Magyar Múzeum, 1944. 84). A régebbi időkben gyakran cserélt gazdát egy-egy hegyaljai szőlő. A Hegyalja oppidumainak jegyzőkönyvei gyakran hitelesítették a szőlők adását-vevését. Az adás-vételi szerződést erősítő, bizonyító *Ukkon-pohár felemelése, felmutatása* ősi szokás volt a Hegyalján. A hegyaljai oklevelekben gyakran olvashatunk ilyen bejegyzéseket: „*Vkkon-poharatt mutatta föll Kiss András* (1596, vö. NyK. 6:335), — „*Melly cserélt ültetés szőlőnek mi is felül meg nevezett bírák és polgárok eleinknek régi élő szokásunk szerint áldomást is ittuk, Ukkon-pohár felmutató volt őmaga István deák.*” (Tállya: 1618.) COMENIUS pataki magyarítói (Janua, Patak, 1652.) a *testis: bizonyság* címszó alatt megemlíti a „*tudománt tészek*”¹⁰⁹⁹ kifejezést is. A hegyaljai oklevelekben, jegyzőkönyvekben szerepel a *tudomány-pohár* szó is (Tokaj, Olaszliszka). A kifejezések azt jelentették, hogy az adás-vételnél hivatalosan bizonytságot tettek az ügyről. A *tudomány-pohár* kifejezésben a *tudomány* szónak jelentése: *testis*. Ennek a szónak ui. két jelentése is volt a régi magyar nyelvben: 'tudományt tenni': 'protestálni valami ellen' és 'tudományt tesz': 'tanúskodik'. A hegyaljai kifejezésekben ez utóbbi jelentés funkcionál (vö. MNy. 29:115). Az *ukkon-pohár* — *urkon-pohár felmutató*,¹¹⁰⁰ *áldomást ivó*¹¹⁰¹ személyét gyakran idézik a hegyaljai oklevelek: ő volt a *bizonyságtevő*, a *testis*. A szóra vonatkozólag ma sincs megnyugtató etimológiánk. HUNFALVY Pál még az *Ukkon* szóban ősi ugor—magyar mitológiai emléket keresett. Később maga is megcáfolta ezt a nézetét. Mai álláspontunk az, hogy az *ukkon-pohár* — *urkon-pohár*, ez az *adás-vevési áldomáspohár* a német *Urkund-Becher* magyar népetimológiás változata. Volt olyan vélemény is, hogy ez a szó a latin *poculum usucapionis* szónak rövidített: *poculum ucconis* alakjából kapta magyar hangsorát.

A régi hegyaljai jegyzőkönyvek gyakran emlegetik a *szőlő becse* ~ *böcse*¹¹⁰² kifejezést is. Tállyán, 1623-ban írt bejegyzés szerint, ha valaki a szerződő felet „ez szőlőnek uraságában meg akarná háborítani, annak semmi pöri addig elő ne vétessék, míglen az szőlőnek böcsit áldomásával együtt le nem teszi, melly pénzből az megállo fél szabadon költsön, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és tőrje kárát (vö. NyK. 6:345 és Tolcsva: 1726, MNy. 26:152). Erre vonatkozik a hegyaljai jegyzőkönyvekben gyakran olvasható *becs* ~ *böcslevél*¹¹⁰³ nevezet is.

Itt kell megemlítenem azt a régi szokást is, hogy a szőlő eladása esetén a szőlőterületet a szomszédoknak kellett először felajánlani megvételre, mert e szokásjog szerint a szomszédokat illette meg először vásárlási jog. Ha nem éltek ezzel a jogukkal, akkor adhatták el másnak a szőlőt. Általában a *külföldiek*,¹¹⁰⁴ azaz a nem Hegyalján lakók nehezebben jutottak szőlőbirtokhoz, éppen e szokásjog érvényességének eredményeképpen.

III.

SZÓTÁRI RÉSZ

A) SZAVAK

- abroncs:** régebben vesszőből készítették
- abroncsos:** [863] hordót kötévesszővel a hegyaljai bodnár
- ág:** a pince ága
- ágos:** [786]
- Agyag:** [119] helynév
- agyszem:** agyszemre metszés [360, 364]
- akcentus:** a bornak *akcentusa* van. vö. Tállya: Nyr. 5:329, Nagyváthy: 1791, II. 77. A közölt adatok jelentésében nincs egyöntetűség. Nagyváthy: boromnak »az a' kedves illatja, a'mit a' kupetzek Accentusnak hívnak, sohasem volt«. Uő. II. 135: »a' jó illat, a' melyet a' Hegyalján Accentusnak hívnak.« A MTSZ hegyaljai adata szerint az *accentus*: 'a bor ecetessége'. Ez valószínűleg hibás adat, illetőleg tájjelentési változat. A Nyr. 4:476 tályai adatából: a bor *akcentust* kapott, *akcentusa* van: 'megecetcsedett'
- alagtermő:** [743] (*alanttermő*): [742] szőlőfajta
- áldomás:** [468] a szőlőmű elvégzése után áldomást kaptak a kapások
- áldomásivás** [1097] vö. *boráldás* vö. MNy. 7:173.
- áldomásívó:** vö. *ukkon-pohár* [1093] felmutató
- áldomáspohár** vö. *urkon-pohár* [1094]
- alexandriai, fekete:** [733] szőlőfajta, vö. ökörszem, bitinlai, rágoni, bégfekete
- alexandriai, veres:** [731] szőlőfajta, vö. *gibalka veres*
- alföldi:** szőlőfajta [621] vö. Kassai: 2:161
- alföldi, veres:** szőlőfajta [699]
- aljas:** [58] szőlő, vö. Kassai: 1:141
- Alsóbojta:** [156] helynév
- Alsóesztáva** [285] helynév
- Alsógát:** [262] helynév
- alvószem:** [363, 390] vö. *alvószemig metszeni*
- amerikai alany:** [309]
- átalag:** [7, 889] vö. Kassai: 1:179, NyK. 6:300, 16:271, MNy. 32:250, Pais-emlékkönyv: 280. vö. még: *átalag*
- antalkó:** [6] vö. MNy. 1:173, 32:25
- anya:** [399] vö. *szívgyökér*
- anyacsavar:** [989]
- anyatőke:** [1055]
- apacsavar:** [993]
- aranka:** szőlőfajta [621, 650] alakvált.: *naranka*
- aranka, furmint:** [622, 651] vö. Görög: 47, Kassai: 1:193
- Aranyos:** [109] helynév
- árok:** a szőlő egy osztálya, egy része, vö. »az alsó és felső árkaikban szedett mustomnak...« Derczeni: A tokaji bornak: 24.
- árokfűzés:** [339]
- ásó:** [801]
- ászok:** ~fa [1025] a pincében
- ászkopénz:** [898] vö. I. Rákóczi Gy. gazd. iratai: 206
- ászkvám:** [899] vö. Adalékok, 3:216, I. Rákóczi György gazd. iratai: 176
- aszú:** [619] vö. MNy. 1:452, 2:310, 7:39, 9:21, 21:269
- aszúbor:** [605, 607] vö. Szikszai Fabricius *aszszolo bor*
- aszúkád**
- aszúpép:** [941, 947]
- aszusedény**
- aszusodás:** [68]
- aszúsodik**
- aszúsodó:** [575, 938]
- aszusok:** aszút adó szőlőfajok: *furmint*, *hárslevelű*, *gohér*
- aszúszem:** [606, 937, 943]
- aszúszőlő:** [609] vö. Szikszai Fabricius: *Aszszu szőlő*
- aszútészta:** [942]
- átalag:** [8, 840] alakváltozatai: *ántalag*, *általag*, vö. Comenius: Pataki Janua: *átalagh: dolium lata albo, ore et fundo angusto, uott: atalagh: dolium parvum*. A Hegyalján 3 akós, 90 iccés, csak aszúbor tartására használták. vö. még: MNy. 1:461., Nyr. 23:372 (két *átalag* tokaji)
- átaljában:** [842] vö. Kassai: »A Hegyaljai ember *átaljában* adja el a vevőnek, a kupecnek a maga borait, egyre-másra, összességgel, válogatás nélkül, aminő a hordók feküsznek az *ászok* fán a pincében«
- Bábakút:** [244] helynév
- bábuka:** [413]
- bábukás metszőkés:** [411] vö. Népr. Ért. 1927. 112.

Bacchus: hegyaljai alakvált:
Bakkus [790]
Baksus: [791]
Baksus-vivő: [793]
Bacskai: [186] helynév
bagolyszem: [365] vö. *bagolyszemre metszés*
bajusz: 'vitorla', vö. Comenius: Orb. Pict., 1669: bajuszotska
bakator: [615] szőlőfajta, vö. Szikszai Fabricius: rosa szemó vag' bakator, Kassai, 1:239, MNy. 2:146
bakator, fehér: [666]
bakator, fekete: [705]
bakator, veres: [704]
bakbor: [1016]
bakhát: [347]
bakhátra kapál: [347], vö. Nyr. 78:419
bakmetszés: [425]
Baksó: [123] helynév
Bakugró: [136] helynév
balafánt: szőlőfajta, vö. MNy. 2:146
balafánt, fehér: [652]
balafánt, fekete: [703]
balafánt, zöld: [744]
balta: kisbalta: [1090] a szőlőoltás eszköze
baltás metszőkés: [411]
bálvány: [983] vö. Kassai: a sajtó bálványa, 1:247
bálványfa: [982]
bálványsajtó: [980]
Banesi: [268] helynév
Bányász [167] helynév
bárányfark szőlő [638]
bárányürom: ezzel készítették az ürmösbort. vö. Szikszai: baran urom, Kassai, 3:443
Barát: [99] helynév
Barnamály: [230] helynév
bátai: [625] szőlőfajta, vö. Kassai, 1:270
bátai, fehér: [667]
bátai, veresfajú [668]
Bátka: [111] helynév
bebundáz: [444] rosszul kapálja a szőlőt
becse-bócse, a szőlő becse: [1102]
Becsek: [188] helynév
bégfekete: [737] szőlőfajta
behozott bor: nem a Hegyalján termett bor
belefér, fehér: [669] szőlőfajta
belefér, fekete: [706]
belefér, veres: [766]
Belsőistenhegy: [160] helynév
Belsőkísvágó: [164] helynév
beperece: a homlításnál percc formán hajtja a vesszőt, hogy meg ne könyököljön
berbenke: [848] vö. börbönke. Kassai:

»A Hegyalján az a Bodnár csinálta edényke, melybe néhány itzényi bort, aszúszerű bort avagy égetett bort tartanak«, 1:273
bespöntöl: vö. Derczeni: a hordót bespöntöllyák, Szirmay: bespöntöl
betyár: [477] vö. Kassai, 1:301 Advena rusticans diurnista utriusque sexus, quales vicinis de Comitatus ad labores vineales convenire solent ad loca Submontana, vö. még: Ethn. 78:349.
betyárkodik: [478] tengődik
betyárosan [478] élődni, tengődni
bevakul: a termés, nem fakad ki a szőlő
bialboros: szőlőfajta
Bialka: [244] helynév
Bigo: [121] helynév
Bikoldal: [244] helynév
Birsalmás: [189] helynév
bitiniai: [735] szőlőfajta
bodnár: [817, 843]
bodnárkés: [879]
bodnár mesterség
bodnározó, szerszám: [872], vö. Kassai, 1:189
bodnártánc [895]
bogár szőlő: [624]
bogár, fehér: [720]
bogár, veres: [738]
bogdányi díkka: szőlőfajta [700, 701]
Boglyos: [244] helynév
Boglyoska: helynév [276]
bogyó ~ szőlőbogyó: [518]
bolgár: szőlőfajta [623], vö. Szikszai Fabricius: bolgar szolo
Bohomáj: [142] helynév
Bokond: [205] helynév
Boldoganya: [149] helynév
Bomboj: [171] helynév
bor: aszu-, kemény-, lágy-, ó-, szín-, új-, vékony bor, vö. Szikszai Fabricius: Bor, Ez idei bor, Vad-, Lagi-, Fő-, Szagos-, Io illatu-Saitolt-, Vekoni-, Niulo-, Erős-, O-, Voros-, Vy-, Tavali-, Zauaros-, asszu szőlő-, Vrmes-, Niarlot-, Dohos-
boráldás: [1098]
borbíró: [925]
bordézsma: [900]
borforrás:
borház: [547, 781]
borkupec: [825]
Borkút: [206] helynév
Bornemissza: [102] helynév
boros bial: [617, 627, 767] szőlőfajta, vö. Kassai, 1:417
boros, fehér: [670]
boros, veres: [768]
borsajtó: vö. bálványsajtó

borseprő: vö. MNy. 26:152
bortized: [906]
borvirág: [1039]
borzas, furmint: [586, 748]
bödöny [9]
börbönke, börbőke: [848] 44 iccés kis hordó, vö. Tokaj:Nyr. 23:287
bölyök: [414]
búb: a szőlőhegy orma a Hegyalján, vö. Pais. MNy. 49:83
budaí gohér: [626, 721] szőlőfajta, vö. Kassai, 1:372 uva Augusta oblonga
bujtás: bujtatás [341, 1057]
bujtvány [1058]
bundát ad: a szőlőre [445]
bunkó: bodnár szakszó [871, 873]
butéllia: vö. Kazinczy: Pályám eml.: Tokaji butélliákat ..., Nyr. 23:478
butélliáz:
cankó: [74] savanyú bor, vö. Nyr. 17:224
canközni: vö. Ujhelyi adat: el is canköztünk úgy éjfél utánig, Nyr. 17:224. Itt a jelentése: savanyú bort iddogál. Másik jelentésére vö. Nyr. 72:74
cécó: szüreti
Céklás [163] helynév
Cepre: [274] helynév
ciborál: [537]
Cigány: [225] helynév
cigányparéj: [458]
cigányszőlő: [769]
cilifánt: [707] szőlőfajta, vö. Kassai, 4:477: tzirifánt, vö. még: MNy. 2:147
Cinege: [258] helynév
Ciróka: helynév [241, 257]
cukortartalom: [65]
Csajka: [197] helynév
csákány: [802]
csap: [380] termésre hagyott ág, vö. két szemes csap: rövid csap, több-szemes csap: hosszú csap
csapra metsz: [372]
császármetszés: [383]
csáté: alakváltozat: csá dé [494]
csattogó ~ csattagó: [534] pásztor kerepelő, ritka rovatékú, Tokaj: Nyr. 23:288, 24:192
csavicka: [75] bor
cseber ~ csöbör: [298, 565, 904] régen mértékegység a Hegyalján, vö. Derzeni: »Láttam a Tokaji hegyen egy 36 vagy 40 tsebres... üstben. Tolcsva: 1696:MNy. 26:152.: ceber-cseber
csebeváltás: [911]
Csepegő: [111] helynév
cseplye: [451] vö. Nyr. 17:417
csepű borjúkötél: a dohos borok megjavítására használták, vö. Tolcsvai Nagy:58.

csepűfonál: az oltásnál használták fel
csercsap: [361]
cserdít: [539]
Cserfás: [113] helynév
cserpák: [555, 850] meritő faedény, vö. Nyr. 6:285 (Mád), 9:480 (Tolcsva)
cserpál: mustot a hordóba
cserpáló munkás [571]
cservessző: [403]
Csirkés: [146] helynév
csirkéz: földdel fed be
Csókamál: [17, 211] helynév, vö. Nyr. 5:191
csomoszol: [975]
csomoszoló: munkás [570, 974]
csomoszolófa: [564]
csonkázás: [499]
csorbóka: [452]
cső: [1028] az erjedő bor dugasza, vö. szádló, Nyr. 6:285 (Mád)
Csuka: [120] helynév
csutka: [1005] szőlő csutkája, vö. Comenius Orb. Pict. 1685. gerezdek, melyeknek tsutkáin a szőlőszemek fügnek, Pataki Janua: szőlő csutkája
Darnó: [245] helynév
darvas: [45] tőke
darvasodik: [44, 303] elvénhedik a szőlő tőkéje
Deák: [117] helynév
demjén, rongyos: szőlőfajta, vagy futó vagy hitvány
demjén, vállas: [671]
derek: a szőlőtő dereka
detki: szőlőfajta [682]
dézsa: [557, 851] a taposó kád alá teszik, ebbe csurog a must (egyfűlű ~ két-fűlű)
dézsma: [899]
dézsmaadó: szőlő, nem szabad szőlő, vö. MNy. 26:153, Tolcsva: 1669: Dezsma ado Szőlő
dézsmaadatlan: szőlő, vö. Tolcsva, 1699: dezsma adatlan (szabad) szőlő MNy. 26:153
dézmáló borház
dézsmaház: [903]
dézmás [908] (ember): d é z s m a s z e d ő [901] vö. az dezmas be alvan az dezmar, 1633.
dézmás (szőlő): [471, 896]
dinka: szőlőfajta, vö. MNy. 2:146
dinka, fehér: [672]
dinka, pesti: [702]
disznócsalány [459]
Disznókő: [200] helynév
dohos-bor: [1031]
donga: hordófal [845]
Dorgó: [239] helynév
Dorgónyírjes: [155] helynév

dudva: [447]
dugóra: metszés [379]
Dukat: [138] helynév
égevény föld: [30] nem állandó benne a tőke. vö. Gazd. Lap. 1853., 580
égő talaj [29]
egri, fehér: szőlőfajta [673]
egri, fekete: [708]
egyputtonos: aszúbor [954]
egyszemre: metszés [378]
elcsap: a derek elcsapják a szőlőt
elcserésedik: [306]
eldarvasodó: [304]
elhomlít
elkap: ragya kapja el a szőlőt [85]
elnyellés: [80] a virágok nem fejlődnek ki, az apró bogyók elhullanak
elnyellett: [81] szőlő
elnyellik: [79] elperreg, vö. Kassai, 3:427, MNy. 2:146, Nyr. 22:508, Wagner: Phraseologia: elnyellik:eltünni
Előhegy: [130, 235] helynév
Elősatör: [174] helynév
elparlagodott: [292] szőlő
elparlagosodás: [302]
elparlagult: [293] szőlő
elpoklosodik: [410]
elrűg
első kapálás: [432]
első kötözés: [489]
első sáfár
elsül: a szőlő [38]
elszakállosodik [446]
elszalad: a termés [492]
elvakul: a tőke [1043]
elvirít: a gerezd [503]
erdélyi: szőlőfajta [674]
érés: [67]
érés alá kapálás: [512]
ereszt: gerezdet a szőlő
eresztőgyalu: [878]
erősség: [59]
erőtlen: [91] bor
esszencia: [849] vö. Mád:Nyr. 6:286: magától leszivárgó aszúlé
esztendőszakmányos: [465] Rákóczi Szab.: az esztendőszakmányos is hűtes legyen
fa: a szőlő fája, vö. Derczeni: »A szőlő sok fája kevés és rossz bort szokott hozni.« (36. l.)
facsaró: [440] víz a jól dolgozó kapás inge, vö. Kassai, 2:154.
fajankó: [886] a bodnár faragó széke feje, vö. Kassai, 2:54
fakad: veresen a vessző
fakadás: [429]
fakadás, gerezdes
fakadás, meddő
fakadás, üres
fakadásnak indul [488]
fáklyástársulat [816]
fal:hordófal: [844, 889] vö. Tolcsva: 1795, MNy. 26:233. Hordónak való falakat elhozzák. 1633: Uy hordoknak falt, feneket es abronczot urunk eő nagysaga költségevel szoktak vagatni, hasogattatni. (Makkai: 206, Pataki urad. urb.)
falaz: [891] a hordó falakat, dongákat összeállítja, vö. Nyr. 17:556 (Hegyaljai adat).
faragószék: [868, 884] bodnár szerszám
Farkas: [131] helynév
farkasalma: [454]
farkasszőlő: [772]
fásszemű: vessző
fattyúszem: [389] nem termő hajtást hoz
fattyúvessző: [414] vö. Szikszai Fabricius: Fattyú vessző
fedés: [337, 1040] Tolcsva: 1661, 1713, MNy. 26:234 (födes ~ fedes)
fehér lisztes: [752]
fehérszőlő: [682, 653] szőlőfajta
fej: feji a szőlőt [371]
fejt: lefejt a bort, vö. MNy. 45:321
fejér bakator: [620] szőlőfajta
fejér boros: vö. Szirmay: Adalékok: 2:124
fejmetés: [357]
fekete kadarka: [712]
feketeragya [90]
Feketehegy [129, 273] helynév
fekete törésű: bor
Felbér: [204] helynév
felfordul: a bor [966]
felforgat: [311] (~ott)
felkötözés [321]
félmetés: két felé metszett hordó vö. Kassai, 2:173
felporhanyít
Felsőgát [263] helynév
Felsőturzó [114] helynév
Felszabadítás: [543]
feltörkol: feltölti [46] földdel a szőlőtő nyakát, vö. Kassai, 5:138, MNy. 39:348
felvonulás: kapás [788]
fenekel: [892] hordót
fenekes: tőke
fenésedés
fennálló: [552, 856] hordó, felül nyitott, vö. Mád: Nr. 6:285, 9:480
ferton: [912] szőlőhegy-vám
fiatalítás: tőkée
fickó: [560, 853]
filleng: [827] vö. Kassai, 2:204, kisért, a gerezd egy válla

filokszéra: [307] szőlőlevél szárító tetű, szőlővész
fürmony ~ **fürmony:** szőlőfajta
fiúosztó: [820] vö. osztótánc
fizet: a gerezd
fodor: [483] korpára örölt liszt
fodormentás: fakadás, fehér színű, nem nyúlik felfelé, csak elterül, vö. Tolcsvai Nagy: 18.
fodormentáság: szőlő betegség
fodormentásodik: a szőlő, vö. Gazd. Lap. 1853. 580. Szabó D.: 120
fogás: [462]
foglyos: 'fogós', 'kapós' a kapás a Hegyalján, vö. Kassai, 2:212
folyóka: [455]
fordítás: [935] borfajta, vö. Mád: Nyr. 6:285
fordító
forгатás: [330, 502] vö. MNY. 25:236:1528: super vinearum:forгатasch, 1648: Pat-taki urad. invent.: három mivere, nytasara, mecserere, kapalasara, és forгатasara. (Makkai: 268.)
formint: [589] vö. Kassai, 2:222
forr: a bor
forrázás: [563]
főbor: [561] vö. 1632: »egy feő veresbor« (Makkai:237)
földel: a szőlők javítására kevés trágyát és sok földet hordanak fel a szőlőkbe
földelés: [41]
földhordókosár: [41] vö. I. Rákóczi Gy. gazdasági iratai, Makkai:94
földibodza: [453]
franciskus: szőlőfajta [675]
fúrás
furdancs: [881] bodnár szakszó, vö. Kassai, 2:228« evvel a Bodnár a hordó fenekét a hordó ontrájába, rovatékjába felhúzza.«
furmint: [576] szőlőfajta, vö. MNY. 2:143, 25:338, 26:18, 27:123, 37:56, 51:67, Nyr. 9:480, Komoróczy: Borki-vitelünk: 18, 1757-ből idéz rá adatot. Vö. még Bárczi: Furmint, MNY. 25:338—343
furmint, fekete: [709]
furmint, halovány: [583, 653]
furmint, hólyagos: nagyobb szemű [580, 657]
furmint, madarkás: aprószemű [582, 651]
furmint, rúgós
furmint, tömött: [579, 660]
furmint, vajas [578, 661]
furmint, veres: [710]
furmint, változó: [662]
furmint, vigályos: [579, 663]
futó: [746] szőlőfajta
Fürdös: helynév [265]
fürjmony: [750] szőlőfajta
fürt: gerezd: gömbölyű, tojásdad, rövid, hosszú, tömött, laza, vállas
füstölés: tavaszi fagyok idején: szalmás trágya, dudva, venyigekupacok égetése
fűszerszármosság: [62]
fűzér: [894]
gabonaszalma: [497]
gacsal szőlő: vö. Szikszai Fabricius: gacsal szőlő vessző, vitis brachiata, Kassai, 4:276:gatsal szőlő: lugas szőlő, fán termett, fákra felfutott szőlő, Nagyváthy: 179, MNY. 2:149.
gacsal, veres: [770] szőlőfajta
gadnár: [1026] ~ gantár: [1027] ászok-fa a hordók alatt a pincében, vö. Nyr. 23:336. (Tokaj) vö. még: Come-nius: Orb. Pict. 1669.: a bor »hordók-ba (általagokba) töltetik és a pincék-be a gantárokon eltetten.
Galambos: helynév [151]
Galagonyás: [172]
Galyagos: [143] helynév
gantárpénz: vö. ászokpénz, vö. Tállya, 1557: OKLSZ, 293.
garád: vö. a szőlő garáda, garággya, a szőlő füves, bokros, mezsgyét alkotó része (Tokaj:Nyr. 23:336.)
gaskó: [75] szőlőfajta
gátas: szőlő
gátolás: [54]
gátrakás: [52]
gátvonás: [53]
gazdás: [796]
gerezd ~ **gerizd:** [829] 'fürt', vö. Kassai, 2:240: fürt:barbare: gerezd, Come-nius: Orb. Pict. 1669: gerezdek
gersely: szőlőfajta, vö. MNY. 2:149
gerset [613] ~ **gerzset:** szőlőfajta
gerset, fehér: [753]
gerset, fekete: [771]
gibalka, veres: [732] szőlőfajta
girabor: [914] Az OKLSZ Tolcsváról jelzi adatát, 1554: Gyabor: a földesúr részére adni szokott bor
gohér: [597, 618] szőlőfajta, vö. Kassai, 1:234, Szikszai Fabricius: Goher, Nyr. 9:480 (Tolcsva) MNY. 2:150
gohér, budai: [598]
gohér, fehér: [599, 655]
gohér, fekete: [739]
gohér, török: [600]
gohér, változó: [601, 656]
Gombos: [259] helynév
Gomboska: [145] helynév
Göboly: [220] helynév
gömbölyűre gyalulás: [894]
göncifa: vö. gönci hordó neve a régi vámiratokban, vö. Komoróczy: 195.
gönci hordó: [838] vö. Kassai, 2:316. A

Hegyalján régi mértékegység: 180 icce.
gönci-fél: hordó, vö. 1548: Exitus vi-
 norum: Ghewnychffel, MNy. 31:126
Görbe: [122] helynév
Görbenyírjes: [153] helynév
görbeszőlő: [724, 773] szőlőfajta,
 v. halpukkantó [725]
Gyakajuk: [266] helynév
gyékényez: hordót: [894] vö. Kassai,
 3:88.
gyep ~ gyepü ~ gyöpü: [527]
Gyertyános: [240] helynév
gyom: [449]
Gyopáros: [226] helynév
gyökeresedik: [352]
gyöngyfehér: szőlőfajta [611, 654]
Gyöpös: [96] helynév
gyöpü: vö. gyepü, Kassai, 2:274: a szőlő-
 kerítése
gyöpüjárás: vizsgálat, jókarban van-
 nak-e a gyöpük
gyúr
Gyúr: [180] helynév
hagyott vessző: vö. Szikszai Fabr.
 Hagiot vessző
hajgálkozik: [541]
hajnalka: szőlőfajta [677]
hajtás: a tőke fiatal hajtása, ebből lesz
 a vessző
halovány furmint
Halyagos: [283] helynév
halpukkantó: szőlőfajta, vö. görbeszőlő
hamvas fehér: szőlőfajta [678]
Hangács: [198] helynév
Harcsa: [208] helynév
harmadik kapálás: [332, 510]
harmadlás: [334, 511] vö. Nyr. 9:480
 (Tolcsva)
harmadol: harmadszor kapálja be a
 szőlőt, vö. Nyr. 9:480 (Tolcsva)
harmatgyökér: [396]
harmatkapa: [427, 803] rövid nyelű, a
 harmatgyökök tisztításánál hasz-
 nálják
háromputtonos aszúbor: [952]
hárslevelű: szőlőfajta [593, 636]
hárslevelű, hosszú: [594]
hárslevelű, török
hárslevelű, veres: [596]
hárslevelű, zömök: [595]
has: a szőlőhegy hasa
hasábkaró: szőlőkaró
hasítás ~ hasogatás: [894]
hát: [11]
Hatalos: [224] helynév, vö. Kassai,
 2:382
Hegyalja: [91] vö. MNy. 25:140
hegyhát: [10]
Hegymegy: [207] helynév
hegymentben: kapál: [441]

hegymester, vö. Tokajhegyaljai Szőlő-
 rendtartás: 1641
hegyváltás, vö. cseberváltás
hegyvám: [916] vö. ferton
Henye: [216] helynév
hernyásodik: [1038] a bor, vö. Gyöngyös:
 hernyus bor, Nyr. 1:335
Hétszőlő: [98] helynév
Hintós: [191] helynév
hitiforma: a pásztoroké [524]
hitvány: [747] szőlőfajta
Holdvölgy: [190] helynév
holtszem: [391]
homlít: [1062]
homlítás: [340, 1061]
homlító: [1067]
hónaljhajítás: [326]
hordó: [295]
hordódonga
hordófal
hordófenék
hordókaparó: vékonynyelű, domború
 élű, 3 szegletű vaskaparó
hordókötés: [861]: vö. 1633: »Abronzal
 az uyheliek tartoznak, azokhoz az
 leőrekhez való hordok keőte-
 sere.« (Makkai: 193)
hordómérő: hivatalos ember volt a
 Hegyalján
hordóntra: vö. Kassai, 2:457. »A hor-
 dónak kivölgyelt, kikarimá-
 zott része.«
Hosszúhegy: [249] helynév
Hosszúhetény: [166] helynév
Hosszúkövágó: [165] helynév
Hosszúmál: [15, 222] helynév
Hosszúsátor: [178] helynév
húzóvas: bodnár szakszó [880]
icce: mértékegység, a fele: meszely
igazgat: [508]
igazgatás: [331, 507]
ilonka ~ ilonca: a szőlőre kártékony
 bogár, vö. Nyr. 19:383 (Tokaj)
illat: [64]
irgyes: [483] kenyér, Kassai, 2:180, 3:34;
 irgye (szalonnája) a kenyérnek
irtókapa ~ ortókapa: vö. MNy. 26:332
izabella: szőlőfajta [665]
izabella, fekete: [665]
járdovány: [754] szőlőfajta, vö. MNy.
 2:146
jenei, fekete: [709]
Jónap: [171] helynév
jövés: a szőlőtő jövése, 2 újjnyi jövés,
 vö. Szikszai Fabr.: Szőlő vesszőnek
 vy jövese, — az ag vesszőn valo vy
 iöves
Juharos: [192] helynév
juh fark: [610, 637, 695] szőlőfajta
kacs: a levelek hónaljából kinőtt hajtás

kád: [551, 854] szőlőszedő-, nyomó-, törkölyhordó-, sajtó alatt levő kád
Kádár: [846]
kádicska: [556, 855]
kádra szűr: vö. Tompa: »Víg szüret volt, kádra szűrtük, Annyi volt a drága lőre«. Hordó szükiben kádra szűrték a sok mustot.
káka: [495]
Kakas: [212] helynév
kákó: görbített, meghajlított fa, a porhajasztásnál használták. [1054]
Kalodás [111] helynév
kántorkocma: [129] szabad borárulás, vö. prima, vö. kántor (<lat, quattuor < quantor < középkori lat. quantor) trium mensium'
Kapacs: [876] Kassai, 3:105: »amivel a hordófenekek közeit egyengetik« a bodnárok
kapacska: [877] hornycló görbe fejsze
kapa: vö. Szikszai Fabr. Szeles elő kapa, Hegies orru kapa, ket agu kapa
kapakés: [506] vö. Kassai, 3:124, 210: kapatisztító fa-kés
kapálás [323]
kapálás, első
kapálás, érés alá
kapálás, harmadik: [332]
kapálás, második: [329]
kapálás, mélylő
kapálatlan pallag: [291]
kapás: [788]
kapásbál: [789]
kapásbor: [473] vö. MNY. 4:482
Kapáscéh: [814]
kapás felvonulás
kapásnóta: [466]
kapás szőlő: [472] régen területegység: 10–20 kapás szőlő, ennyi kapás kapálta be egy nap alatt
kapástársulat: [815]
kapatollás: [526] vö. Kassai, 3:107: »Terra in limbo vineae per pastinatores aggregata,«
kápolna: [1023] pincerész: a jó évjáratok legjobb termését tartották itt
karika: a borral töltött hordók szájára teszik: dugó, vö. Tolcsva: Nyr. 9:480
karikáz: jól karikázd be a hordót, vö. Tolcsva: Nyr. 9:480
karimás: [529] homlokzattal ellátott kunyhó
karó: [498] vö. Szikszai Fabr.: Szőlő karo, vastag karo, Hasabos szőlő karo, vö. még: Tolcsvai Nagy: »A karó a tőkéhez a hegy felőli magasabb oldalon két újjnyi távolságra veressék be.«
Karószedés: [316]

karózás: [320]
karózni, vö. Szikszai Fabr.: palis consolidare vites: Karozni a szőlőt
karózó: a karózást végző munkás
kecskececsű: szőlőfajta
kecskececsű, fehér: [718]
kecskececsű, fekete: [741]
kecskececsű, veres: [740]
Kegyetlen: [176] helynév
kelep: vö. a pásztor kelepe ~ kerepelője, Tokaj: Nyr. 24:192
Kelepelés: [523]
kenderfonal: [498]
Kendős: [105] helynév
Kereknémahegy: [202] helynév
Kerekölgyes: [159] helynév
kerepelő: [532] pásztor szerszáma a madarak riogatására
keresztben: kapál [442]
kereszturi: szőlőfajta [679]
Keskenyág: [111] helynév
kétágú: [436] kapa, a nehéz hegyaljai talajban alkalmas eszköz
kétágus
kétágúz, vö. Kassai, 3:161
kétágúzás: [324, 434, 437]
kétágúzó: [439]
kétkézi: szőlőmunkás [476]
kétnyelű kés: [869, 883] bodnár szakszó
kétputtonos aszúbor: [953]
kieserez: [958]
kigödröz: [516]
kiegyenesedett: bor [1035]
kihomlított: [305]
kiönti a szemét a hordónak: [905] kifolyásig önti
királyédes: [664] szőlőfajta
Királyhegy: [187, 245] helynév, vö. Zichy Okm.-tár: 1339. (I. 564.)
Királymál: [118] helynév
Kishajusz: [133] helynév
kishalta
Kishárselő: [252] helynév
Kishasznos: [139] helynév
Kisisenhegy: [161] helynév
Kiskáté: [287] helynév
Kiskódu: [158] helynév
Kismandolás: [127] helynév
Kisremete: [134] helynév
Kisvilmány: [194] helynév
kiszemel: aszúszemet
Kőcsag: [104] helynév
Kopasz: [93] helynév
kopaszfejmetzés: [358]
koreos: tarisznya [475]
korcsolya: vö. Tokaj: Nyr. 19:383: két vastag rúd borok lecsúsztatására, vö. még a korchola, 1528: MNY. 31:195
Korzó: [264] helynév
kosár: [986]

kosarazás: [342]
Koszorú [382]
kötis: [874] bodnár szakszó, vö. Kassai, 3:205; »alias ú z ő-f a (germ. Trübel) nyeles, bunkós ü t ő«, vö. még: Tolcsva, 1823. MNy. 26:334, Nyr. 73:263.
kotyogó: (1) 'kulacs'
kotyogó (2) kb. 1 literes bádóg, a hordóba betehető csővel, a borforráskor teszik a hordó szájába
kotyogó (3) hosszú, szűk nyakú üveg
kőheli: [755] szőlőfajta
kőből: [905] mértékegység a régi Hegyalján, 30—32 icce, ezzel mérték a bortizedet is. A tizedlajstromok szerint: 1 cseber=öt köből=75 pint. Tállya: 1577. Bártfa városa fizetett tizedül 39 köből bort. (Vö. Bártfa számadáskönyveiből; Tagányi kivonata.) Egy másik adat szerint egy hegyaljai hordó tartalmaz 15 egri köblöt. Járt Hegyalján a kassai köből is.
kőgátas: [55] szőlő
kőgát: [48]
kőgátózás: [49]
kőgátrakás: [50, 343]
kőgátvonás: [51]
könnyezik: [409] a szőlő metszés után
kőpor: [23] talajféleség, vö. Tokaj: Nyr. 24:48. (Vö. fehér Kőporos)
Kőporos: [141, 209, 256] helynév
köt: hordót 'abroncsot' [860]
kötés: [500]
kötőfü: vö. Kassai, 3:237: »Carex pro alligendis vitibus«.
kötő-pohár: Tolcsva: 1713: kötő-pohárt avagy áldomást bé ne vegyenek. MNy. 26:334.
kötésás: [496]
kötővessző: [862] hordó kötésére, vö. Kassai, 3:237.
kötöz: vö. Szikszai: Kötözni: alligare vites
kötözés: [322]
Kővágó: [185, 214] helynév (vö. Tállya: 1660, NyK. 6:348).
kővér: [949] aszú bor, nagyon ódes bor
kővér: föld
kővérség: [60]
Kőveshegy: [275] helynév
közönséges bor: [971] ordinarium [972], ordináre, ordinári
közönséges must
Krakkó: [175] helynév
kristályszőlő: szőlőfajta [696]
kukorica görhe: [484] vö. Kassai, 2:319
Kúnhegy: [103] helynév
Kútpatka: [243] helynév
lábravaló

lacrima: [774] szőlőfajta
lágyszem alá kapálás: [333]
Lajstrom: [115] helynév
lányszőlő: szőlőfajta, vö. Tokaj: Nyr. 19:383. MNy. 2:148
lányszőlő, aprószemű: [727]
lányszőlő, fekete: [713]
lányszőlő, nagyszemű: [726]
Lapis: [221] helynév
laposkapa: [804] vö. Tolcsva: MNy. 26:332
lávalalak [26] vö. Nagyváthy: 17.
láz: a szőlő alatt vagy felett levő fás, szántatlan terület, vö. NyK. 33:320
lazál: vö. Kassai, 3:269 »inutilis fit«
lazált: vessző, 'fonnyadt', 'nedvtelen'
leányosztó: [823]
lebuktat
lefejt: [968] bort, vö. MNy. 45:320
legély: »butéllia«, vö. Szirmay: 1810:32.
legyes: [756] szőlőfajta
léhó ~ lihó: [566] hordóra tölcser, vö. Tokaj: Nyr. 19:384, Mád: Nyr. 6:285
lehúz: [967] bort seprőről, vö. MNy. 45:321
léleklyuk: [1022] 'szelelő lyuk' a pincén, vö. Kassai, 3:278. »spiraculum cellariorum«, Tokaj:Nyr. 19:384
leltszőlő: [680] szőlőfajta, v. z ö l d s z ő l ő
lenyálkáz: [956]
leszaggat: szakállakat [350]
leszolgáz: vö. Tolcsvai Nagy: A homlító a vesszőt száraz bajszoktól s kacsoktól megtisztogatja, leszolgázza a
letakarítás: [317] harmatgyökereket
letalpal
letaszt: [415] fattyúvesszőket
letesz: hivatalát a szőlő-pásztor
levedzik: [407] vö. t ő g y e l i k, s í r
lezsákol
ligetes furmint: [581, 635] vö. Kassai, 3:291, MNy. 2:148
liktol: [36] vö. Tolcsva: Nyr. 9:480
liktolás: [35]
liktor: [31]
liktoroz: [33]
liktorozás: [34]
liktorverem [32] vö. Kassai, 3:292:
 »Hegyaljai szó: Fossa in vineis prae-ruptis pro intercipiando, si subitaneus et copiosus imber incesserit limo et arena, humaticni vineae inseriente.«
 Rákóczy Hegyaljai Szőlőrendtartása:
 liktorverem, Szirmay: 1810. liktor
liktorvermez: [37, 344]
liptol: [40]

- líptolás:** [39] vö. Tolcsva. Nyr. 9:480
liptor: vö. Tolcsva. Nyr. 9:480
liptoroz: [38]
liptorozás: [40]
livó: vö. l é h ó
lopó: [794] l o p ó t ö k, 'borszívó',
vö. Kassai, 3:301. Tokaj: Nyr. 24:96
lőbögő: i n g ú j j [479] vö. Kassai,
3:285
lőre: [474] vö. Szikszai Fabr.: Lore,
MNY. 2:196
lősz: [25]
lúdhur: [456]
mdarkás furmint: [634] vö. Tokaj:
Nyr. 19:384
madarkásodik: apró szemű lesz a szőlő
mádi lány: szőlőfajta [681]
Magashegy: [245, 269]
Makovica: [183] helynév
Makkos: [210] helynév
mál ~ mály ~ máj: [19] vö. MNY.
7:166, 12:168, 24:31, 25:235, Kassai,
3:320, NyK. 14:447, 25:179, MNY.
43:24—27
Mandulás: [260] helynév
Máriás: [110] helynév
máslás: [936] vö. MNY. 2:196
másodtermés: júl. közepén újra virágzik
a szőlő a vesszők tetején s a hosszú,
jó ősz idején termést is hoz. Külön
szüretelik le
második kapálás: [329, 501]
meddőszem: [387]
megcsapol: [373]
megcsendül: a kapá [345]
megfej: tőkét
megfenekesedik: [351] a szőlő, ha rosz-
szul nyitják ki
megfenésedik: [405]
megfodormentásodik: a szőlő, vö. Gazd.
Lap. 1853. 580
meghúzat: vö. megfej
megindul: [1030] a bor, pesgést kap,
a szőlő fakadáskor, virágzáskor
megköt: hordót [860, 865]
megnádol: kétágú kapát [435]
megragyál: [86]
megragyázik: [87] vö. Kassai, 3:343
megrigóz: [539] a pásztor riogatja a ma-
darakat. Rigózzuk meg az őrizetet!
megsörlik: [428] a szőlő, vö. Kassai,
4:331
megtöppen: [608]
megtöppent: aszúszemek
megüt: az öböl a szőlőt
Megyer: [247] helynév, Zichy Okm.-tár:
1324
Melegmál: [12] helynév, vö. Kassai,
2:375: »a Tartzali Hegynek hasa, a'mit
a déli napra düljeszt.«
Melegoldal: [108, 278] helynév
mellékgyökér: [397] a harmatgyökerek-
nél mélyebben fekvő gyökerek
mellékszem: [388]
mélyítő kapálás: [433, 485]
mérai: szőlőfajta [669]
mesterkéz
Messzelátó: [201] helynév
Meszes: [236] helynév
metsz
metszelt kád
metszés: [314, 355]
metszés egy szemre
metsző
metszőkés: vö. Kassai, 3:358, Comenius:
Pataki Janua: metszoe kés
metszőolló: [416]
Méapest: [23, 219] helynév, vö. Kassai,
2:382. MNY. 34:132
Mézesmál: [18, 94] helynév, vö. Nyr.
3:431, MNY. 43:25, I. Rákóczi gazd.
iratai: 1648. »Az Mezes Malon Vitez
nevő zeöleő...« (Makkai: 236.)
mezgerél: [828] vö. Kassai, 1:241, 3:362,
Nyr. 9:480, 20:47, NyK. 16:269, MNY.
28:140
mezgerélés: [831] vö. Comenius: Janua:
41. mezgériés
mezgerélő: [826]
míves ~ szőlőműves, munkás, vö.
I. Rákóczi Gy. gazd. iratai: 1648.
»míveseknek valo lőre.«
Mongorjam: [254] helynév
monyas: vessző [1049]
Mulató: [137] helynév
muskatal: szőlőfajta, vö. Szikszai Fabr.:
Muskotal szolo
muskatal, alexandriai: [646]
muskatal, fehér: [647]
muskatal, fekete: [645]
muskatal, herceg: [648]
muskatal, veres: [649]
muskotály, vö. Nyr. 9:480
must: [837] vö. MNY. 2:194, MNY. 27:122.
Szikszai Fabr.: Must
nádfiók: [457]
nádlás: vö. »nadlassatul 1 kapanak«:
Tokaj Hegyaljai Szőlőrendtart.: 1641.
nádló: m e g n á d o l
nádlás: nádlás: 'ferri induratio'
Nagybajusz [133] helynév
Nagybojta: [156] helynév
Nagyescske: [124] helynév
Nagyhárselő: [251] helynév
Nagyhasznos: [140] helynév
Nagyistenhegy: [162] helynév
Nagykáté: [286] helynév
Nagykő: [244]

Nagyköves: [203] helynév
Nagynyerges: [150] helynév
Nagyremete: [134] helynév
nagysáfár: [806]
Nagysátor: [173]
Nagyszőlő: [106] helynév
Nagytőkősmál ~ máj: [144] helynév
Nagyváci: [128] helynév
nagyvölgyű: szőlőfajta
narancs: szőlőfajta [691]
naranka: szőlőfajta
negyedik kapálás: [517]
négyputtonos aszúbor: [951]
Németszőlő: [97] helynév
ninesvanka: [775] szőlőfajta
nyak: [47, 319, 395, 404] a tő nyaka,
 vö. Szikszai Fabr.: Szolo tonek a nyaka
nyakbahányás: [328, 490] vö. Tolcsva.
 Nyr. 9:480
nyakbaoltás
nyalka: [480] kapáslegény, vö. Pesti
 Napló: 1853: »a nyalka kapáslegények
 füstöltek«.
nyaras, megnyárasodott: bor [1034]
nyárjas parlag: [290]
nyárlott bor: [1034]
nyársformára: metszés [354]
Nyavalya: [135] helynév
Nyergesoldal: [152] helynév
nyersbor: vö., Patak: Nyr. 17:139
nyirok: fekete-, sárga-, sötét-
 szürke-, vörösnnyirok: [20]
nyirok: [21] kavacsos ~ kavicsos,
 kemény nyirok: [22]
nyit: vö. Kassai, 3:448, I. Rákóczi Gy.
 gazd. iratai: 1633. »Nitni most nem
 kellett...« (Makkai: 193.)
nyitás: [313, 346] vö. Tolcsva: Nyr.
 9:480
nyitó: munkás
Nyúlászó: [182] helynév
nyúlósbor: vö. Nagyváthy: 1791. II. 142.
 a nyúlós bor nyúlósan folyik, nyálkás
 csomók is vannak benne
óbor: jól megérett, sima
olajtartalom: [66]
oldalgyökér
olasz: [589]
olasz, fekete: szőlőfajta [715]
olaszvirág: [590] vö. Tokaj: Nyr. 19:432,
 MNy. 51:68. MNy. 27:332—333
olaszka: [591] virág
oldalgyökér: [348]
oltás: [1080]
oltó
oltóág: [1085]
oltókés: [800, 1086]
oltvány: [1087]
ontra: [889] vö. Tokaj: Nyr. 19:432,
 24:192, a hordó fenekén kívüli pár-

kány, v. azon bevágás, amelybe a fe-
 neket illesztik
ontráz: [890]
ontrázóvas: »ontravágó«, vö. Tokaj:
 Nyr. 19:432
ordinárium: [972] közönséges bor
Orémus: [284] helynév
orsó: [984]
ortókapa: [807] vö. Tolcsva, 1837:
 MNy. 26:332
osgyáni: szőlőfajta [683]
ostor: a szőlőpásztor készsége [531]
osztó: [824]
osztó: tánc [822]
osztótáncos: [821]
öböl: [82]
ökörsem: szőlőfajta [734]
Ökörtánc: [157] helynév
Ökrös: [241] helynév
örizet: [522, 545]
Őszhegy: [193] helynév
Őszvér: [231] helynév
ötputtonos aszúbor: [950]
Pacot: [242] helynév
Paksi: [95] helynév
palánta szőlő: vö. Tállya: 1623. NyK.
 6:345.
Palota: [111] helynév
pallag: [297] szőlő
pankóta: szőlőfajta [629]
pántvessző: [866]
pap: [999] a sajtóláda [1000], fe-
 dője [1001], vö. Nyr. 6:285, Tokaj:
 Nyr. 24:192: pap: a sajtóban egy da-
 rab fa, mely a törköly fölébe téve,
 rcászorul
Papkereszt: [170] helynév
parittya: [530] pástorkészség. Szikszai
 Fabricius is a szőlővel kapcsolatos
 szavak között szótározta: Parittya
parlag: [288]
parlagos: [294] szőlő
parlagosodás: [289]
párosítás
pásztor ~ szőlőpásztor: [519]
pásztorinas: [521]
pásztormadár: a hegyaljai nép szerint
 megjelenése jó évjáratot jelent
pataki: szőlőfajta [684]
Patócs: [169] helynév
penész: [1021] nemes, kezdetben hó-
 fehér, később szürke, bársonyos
 tapintású
Percehegy: [181] helynév
Peres: [227] helynév
perje: [448] vö. Kassai, 3:46, Nyr. 6:285
perjerázás: [460]
Perőc: [125] helynév
pesti: szőlőfajta [676]
pesti dinka: [702]

petrezselyem szőlő: [730]
pinceág
pince: [1020]
pinceház: [548]
plántált szőlő: [1046]
Poklos: [27, 218] helynév
polyhos: [602, 616, 757] szőlőfajta, vö. Kassai, 3:320, Nyr. 19:432. (Tokaj), 24:192 (Tolcsva).
polyhos, horváti: [758]
polyhos, madarkás: [760]
porcsén [612] ~ **porcsin** ~
porcsény: [631] aprószemű tömött fürtű, fekete szőlő, vö. MNy. 2:151
porgolát: becsinálja a porgolátot, a gycpút
porhajas: [1052] vö. Szikszai Fabr.: Porhajas, Porhaiassal rakni. MNy. 2:145. Kniezsa: Szl. jöv. I/2. 921.
porhajásítás: [1051]
poszta [461] ~ **posztác** ~ [464] **posztát:** vö. kiviszi a posztácot, a felvett sort, fogást, vö. Tokaj: Nyr. 24:192. MNy. 1:379
prima: [921] szabad borárulás
primalátó: [924]
puresin ~ **puresiny:** [603] szőlőfajta, aprószemű. Tokaj: Nyr. 24:192, MNy. 2:146, 10:250
puresin, fehér: [685]
puresin, fekete: [714]
puresin, zöld: [686]
puskaszó
putton ~ **puttony:** [549, 779] vö. NyK. 24:340. A hegyaljai putton: 1 vékás, 36 lccés. vö. Comenius—Pataki Janua: putton: vas uvis portandis aptum
puttonos: [569, 778]
puttonoz: [779]
rágondi: szőlőfajta [736]
ragya: [83] vö. Szikszai Fabr.: Ragia, Comenius Pataki Janua: ragya adurit plantes. MNy. 6:398, 22:111.
ragyavért: szőlő [85]
rajnai, fehér: szőlőfajta [697]
Rakottvás: [237] helynév
Rány: [234] helynév
Ravaszmal: [16] helynév, vö. Nyr. 4:566
regulásnap: [70, 542]
rekonstrukció
Remete: [147] helynév
rendes kötözés: [493]
ringat: a pásztor rigót, seregélyt [540]
Rohos: [171] helynév
rókaháj: ezzel kenték be a karókat a nyulak kártevése ellen [538]
romonya: [672] szőlőfajta, vö. Szikszai Fabr.: Romonia, MNy. 2:146
romonya, fehér: [728]
romonya, fekete: [716]
rongyos demjén: [745] szőlőfajta, vö. Tokaj: Nyr. 24:192
rongyos furmint: [585]
rothadás: édes-, savanyú-
rőzsa, fehér: [687] szőlőfajta
rőzsaszőlő: [614, 717] szőlőfajta, vö. Kassai, 1:239
rőhögő: [533] kerepelő, sűrű rovatékú kelep, vö. Tokaj: Nyr. 24:192
rövidnyelű kapa: [443]
rúgós, furmint: [588]
rügy: [367, 385] szem
sáfár: [792, 795]
sáfársurc: [799]
Sajgó: [213] helynév
sajtó [559, 957]
sajtol [979]
sajtoló gerenda [988]
sárgaföld: [24]
sarjüvessző: az első kötözéskor eltört végéről hajt a vessző
Sarkad: [196] helynév
sarló: [412]
Sas: [148] helynév
Sátor: [270] helynév
seprő: vö. I. Rákóczi Gy. gazd. iratai: 1635: »a tarlós pincében 2 köből seprő.« (Makkai: 88.)
seprős bor: [1017]
silány: szüret a Hegyalján, ha kevés az aszú
simametszés
Simon-Juda: [69] regulás nap
sír: a szőlő [408]
Sóhajó: [126] helynév
somgohér: [722]
Somlyód: [250] helynév
Somos: [217] helynév
Somszeg: [168] helynév
somszölő
sor: szőlősor
soratlan: szőlő [430]
sormunka: [463]
soros: telepítés [431]
Soványnyírjes: [154] helynév
sütő-eső [89]
szabad: szőlő [470] nem dőzsmaadó
szabad borárulás: vö. prima, kántor kocsmá
szabadulás: [836] ideje
szádló: [1029] az erjedő bor dugasza, Nyr. 9:480 (Tolcsva), Nyr. 6:285 (Mád)
szakáll: [349] vö. Szikszai Fabr.: »Az szolo tonek az szakallat le metelni.«
szakmány [469] ~ **szakvány**
szakmányos ~ **szakványos**
szál: szálfá: ezeken szállították a hordófalhoz szükséges faanyagot
szálvessző: [377]
szálvesszőzés: [381]

szamorodni: [934] vö. MNy. 2:195
szamorodni, édes: [959] több aszúszem a gerezdeken
szamorodni, száraz: [959] kevesebb aszúszem a gerezdeken
Szántai: szőlőfajta. v. mérai, v. narancs
Szárhely: [272] helynév
szarv: a bakmetszés után [426]
Szarvas: [112] helynév
Szava: [267] helynév
szedés: [336]
szedő: [563, 776]
szegényember szőlő (fajta): [692]
Szegfű: [248] helynév
szegődött: kapás, betyár [481]
székes: [536] vö. Kassai, 2:470
szelemi zöld: szőlőfajta [694]
szelid homlítás
szem: [368, 375] rügy, belőle fejlődik ki a hajtás, vö. szemre metszeni, Kassai, 4:401
szem: alvószem
szem: fattyúszem: a fejen fejlődik ki
szem: meddőszem: üres szem a vesszőkön
szem: mellékszem: tartalék szemek
szemes csap: 2, 3, 4 szemes [376]
Szemszűrő: [282] helynév
szemvetés: [1047]
szénkénegezés: a filokszéra elleni védekezés egyik módja
Szent Mihály-adója: [931] Tolcsva: 1686. vö. Jobbágylevelek: 111.
Szent Mihály tüze: [835]
Szenttamás: [184] helynév
Szentvér: [238] helynév, vö. Tolcsva, 1731. Adalékok: 22:32, Nyr. 9:143. Egri Ped. Főisk. Évkönyve: IV. 587 (Bakos)
Szentvince: [255] helynév
Szerelmi: [100] helynév
szerémi zöld: szőlőfajta [693]
szilokszér: [308] filokszéra (Tokaj: Nyr. 24:240)
Szilvölgy [116] helynév
szinbor: vö. 1700: szinbor ötöddel tartoztak a dézsmálásnál a földesúrnak Vö. Tokaji bortizedelés: Magy. Gazd. tört. Szemle. IV. 525
színeben változó: bor [72]
szívgyökér: [398] anya, a legmélyebben fekvő gyökér
Szoporty: [134] helynév
szőlő: vö. Szikszai Fabr.: Vinea: Szolo
szőlőfa: [374] ha zöld: újfa, később vessző, ha 2 éves: cservessző [400]
szőlőhegy: vö. Szikszai: Szolo hegy
szőlőlevél: Comenius: 1652.

szőlőlevelezés: vö. Comenius: Pataki Janua: szőlőlevelezni: »Folium vitis dat uvis umbracula, ideo vite crebra pampiunatione sarmenta ejactat
szőlőpásztor
szőlőmű: [312]
szőlőműves: [811]
szőlőműves társaság: [813]
szőlőőrzés
szőlős gazda
szőlőszaporítás
szőlőszedő villa
szőlőszem: [513]
szőlőszepelő: fekete apró pontok a szőlőn
szőlőszín: 1643: szín, szőlőszín: kádak, stb. tartására
szőlőtő: vö. Szikszai: Szolo to, Szolo to gioker (Vitis, stipes) [318]
szőlőtőke: vö. Szikszai: Szolo toke: truncus
szőlőültetés: [338]
szőlővessző: vö. Szikszai: Szolo vesszo. Szolo vesszo hegy
szuhos: vonyige
szúrott kád
szúrvány: [920]
szúrványozás: [1048]
szűr: [958] vö. MNy. 3:359, 35:323
szüret: [335]
szüretel
szüretelő
szüretelő edény: [546]
Tállya: [592] helynév, vö. MNy. 25:263—266
tállyai kapa: A 2. és 3. kápáláshoz háromszögű hegyes kapa, vö. Balassa Iván: Acta Ethn. 1956., Szikszai: Hegies orru kapa
támaszbálvány: [985]
tanga: terméketlen szőlőtalaj: puha, lágy, vö. tank föld: Nyr. 6:462, tonka: MNy. 3:363
tányéroz: [515]
Tapasztó: [101] helynév
tapos: [945]
taposás: [944]
taposó: [572, 945]
taposókád: [554]
taposózsák: [558, 948]
tarack: [450] vö. Kassai, 3:46
tartósság: [61]
tavaszi hajtás: [325] szabályozása
tavaszi szüretelés: [366]
Tehéntánc: [261] helynév, vö. MNy. 5:386. (Patak)
tellik: a vonyige [419]
tengeri szőlő: ribizli, Hiedelem: Ha sok a ribizli, bő lesz a szőlőtermés is
tepedt: [76, 562] szőlő, vö. Comenius Pataki Janua: toepoet szoloe

teppedt aszúszem: vö. Kassai, 1:203
 teraszos szőlő
 téres kád: [946]
 Terézia: [134] helynév
 (Keleti-, Nyugati)
 terhes hordó: [780, 357] a szekeren levő
 hordó, a leszedett szőlő szállítására
 terhes kád: [553] vö. 1719: »a szekeren
 levő terheskád«. Adalékok: 3:216
 termés: [362] szőlőtermés, vö. MNy.
 49:499. (Tokaj)
 termőszem: [384]
 tető
 tiszta must: a szőlő bogyójából nyert
 must. vö. törkölyös must
 Tokaj: helynév, vö. Nyr. 74:422
 tokaji: (bor) [932]
 tokaji aszú: [933]
 tokaji bor: vö. Kresznerics: 262:
 'nectar hungaricum'
 Tompa: [279] helynév
 torna: [1040] a borvirág ellen
 torkol ~ feltorkol, feltölti a szőlőtő
 nyakát, vö. Kassai, 5:138
 torkolás: [42]
 torok: (1) a szőlőtő torka [43]
 torok (2) a pince torka
 Torok: [177] helynév
 tőderék [393]
 tőfej: [394] ennek aljából ered
 a szakáll
 tőgyellik: [406] a metszett tőke, vö. Kas-
 sai, 1:37: »tőgyellik, rügyezik a Hegy-
 alján tavasszal a szőlő vesszeje.«
 tőke: [392] szőlőtőke, szőlőtő
 tőkés lány: [805]
 tőklöpő: [812]
 Tőkősmál: [14] helynév
 tőkészőlő: [729]
 tömjénszőlő
 tömött furmint
 töpped: a szőlőszem
 töltvény: tötvény [525]
 tör: a szőlőt pusztító madarak ellen
 törköly: [1006] vö. Bártfa: 1549: torkel;
 kisajtolt szőlőcsutkák
 törkölylátó: [918]
 törkölyös must
 törkölyszűrő: [919]
 törkölyszurkáló: [919]
 törkölyvágó kapa: [1009]
 törökgohér: [723]
 török hárslevelű: [642]
 törtszínű: bor
 töszaporítás
 tudomány-pohár: vö. Ukkon-pohár
 tüzelés: [894] bodnár szakszó
 ugrós-sor: sok tőke hiányzik
 újbor: idej, még éles bor
 újfa: [401]

Újhegy: [215] helynév
 újra telepítés
 ukkon-pohár: vö. MNy. 12:179, NyK.
 6:337, 340, 347
 ürkoeszmája: [930] A Hegyalján a koc-
 ma karácsonytól Szent Mihályig a
 földesúré
 urkon-pohár: vö. Új Magyar Múzeum.
 5:34
 ültet: gyökeres v. sima vesszőt
 ültetés szőlő: Tállya, 1612: NyK. 6:343
 Tolcsva, 1727: MNy. 25:382
 üres fakadás: [423]
 üres szem: [386]
 ürmös: Pataki urad. invent. 1334:
 1 hordó ürmös (bor), készítésénél
 használták fel a bárányürmöt
 űzőfa: [875] bodnár szakszó, Comenius-
 nál: hajto fa (Orb. Pict. 1685).
 Kassai: kézirat: »Azon fejes fa, mely-
 lyet az abrantsra téssen a' kádár és
 azt a kótissal vagy bunkóval üt-
 vénn, úzi. Németül: Trübel, néhutt:
 Tröbölly.«
 vadlisztes: [764]
 vajasfurmint
 vakar: rosszul kapál
 vakít ~ bevakít: [504—505]
 vakszem: belől száraz, nem zöldes, nem
 bimbós
 vaktában homlító: vö. Kassai: kézirat
 vakjában homlítás: vö. Kassai: kézir-
 atos rész: »Vaktában homlítanak a
 Hegyalján: Vites gemmis clausis pro-
 pagant ante populationem ope mer-
 gorum.« (Akad. Kvtár, Magyar Nyelv-
 tud. Ivrét: 29.)
 vakjában kapálás: [486, 487]
 vállas demjén: [640]
 vallon: telepek, telepések, vö. MNy.
 25:263, 27:332, 51:64
 válogató tábla: [939]
 változó furmint
 vánkös: [987]
 vanna: [296] vö. MNy. 12:315,
 Nyr. 17:421
 Váralja: [280] helynév
 váraljai: szőlőfajta [690]
 Várhegy: [232, 271] helynév
 Varjas: [223] helynév
 Váródal: [171] helynév
 vasabroncs: [864]
 vascula: [299]
 vastagbor: sűrű, jól ért bor
 vástol: [509] a szőlő fáját letördeli, vö.
 Kassai: kéziratos rész: »A Hegyalján
 a szőlőnek a fáját magasra nevelik
 és a karóval egyezőleg hagyják meg.«
 veder: [550, 777]
 végzés: a szüret utolsó napja [574, 782]

végzésnóta: [783]
végzéstánc: [784]
vékony bor: a rosszabb évjáratok termése, vö. Szikszai Fabr.: Vinum tenue: Vekoni bor
vékonyul: [1037] a bor erejét, édességét veszti
venyige: [315, 359] alakvált.: *venyike*, *vinyike*, *vinyikó*. Vö. Szikszai Fabr.: Venike
venyigeszedés
venyigeszedő: vö. Rákóczi Hegyaljai Szab.: *venyikeszedők*
Veres: [195] helynév
Veresharasz: [277] helynév
veresfakadás: [422]
veres hárslevelű: szőlőfajta [644]
veresnadrágos: [765]
Vérmány: [253] helynév
vermel: a homlításához gödröt ás
vermelés: a szőlőültetés régi módja a soratlan szőlőkben
Veromál: [13, 228] helynév
vessző: szőlővessző [402]
vicsiri furmint: [537, 749]
vigályos furmint
Vigyorgó: [179] helynév
viharágyú: [544]
Vilyóka: [231] helynév
vincellér ~ vinclér: [467] vö. Szikszai: Vinczeler. MNy. 2:194, 23:150 z

vincellér-bogár: szőlőpusztító bogár, vö. Nyr. 17:415
Vinnai: [134] helynév
Virginás: [199] helynév. Alakvált: *Virgyinás*, mint köznévi is használt szó volt. Vö. Gyöngyösi: »Híjják a hegedüst edgyütt a Dudással, Cytharas, Cimbalmos, Lantos, Virginással.«
visszaesíp: [327] az oldalhajításokat
vízirányos: metszés [353]
vőfély: a kapásbálakon [797]
zagvált bor: [73, 929]
zákányos [927] bor: vö. Tállya: Nyr. 4:521
zakariás: szőlőfajta [698]
zamat
zamatosság: [63]
zárócécó: [787]
Zene: [171] helynév
zöldajtás: [310]
zöldszelemen: szőlőfajta
zöldszőlő: szőlőfajta, vö. *feltszőlő*
zömök hárslevelű: [643]
Zúgó: [107] helynév
Zsabás: [229] helynév
zsák: vö. Szikszai: Bor niomo saak
zsákol: [957]
zsákolás: [957]
Zsákos: [233] helynév
zsendül: a szőlő [514]

B. SZÓLÁSOK

A bort az anyján kell hagyni [1011]
A hegyaljai ember borból pénz
Akár haszon, akár kár, Simon-Juda a határ [78]
Aki kapál, az szűr [438]
Akkor kell metszeni, amikor a barackfa virága a metszők hátára hull [417] (Régi hiedelem.)
Amilyen a metszés, olyan a szüretelés (vö. Szirmay: »... példabeszédgye az a Hegyaljaiaknak: hogy a midőn metszi valaki a szőlőt, akkor szüreteli meg«
Amilyen a töke, olyan a bora [356]
A negyedlés erszényt ürít, hordót tölt meg. (A negyedik kapálás is kifizetődik)
A rossz gazda már a metszéskor le-szüretel [424]
A szőlővel hegyre igyekezz! [57]
A tehenet tőgyéről, a szőlőt tőkéről fejk
Az egyszemre metszés nem adja fára az erőt
Bő szüretet, jó kupeceket! [573]

Bő szüretet, nagy eszmát! [573]
Dorottya szorítja, Juliánna tágitja. (A nagy hideg kárt tehet a szőlőben, s a januári hidegben így biztatják egymást a hegyaljaiak: Juliánna majd enyhít a hidegen, ha nem: el lehet hajítani a pince kulcsát: nem lesz termés!)

Ez is Parlagié! [301] (A kapálatlan, parlagosodó szőlőre mondják.)

Félre másolás, a lőrét nem engedem! (Tréfás mondás a Hegyalján.)

Hold töltén történt metszésre gerezdes fakadások, hold fogytán tett metszésre medő fakadások [418]

Incipit in Sátor, desinit in Sátor [92] (A Hegyalja földrajzi meghatározása)

Kerüld az aljból szűrt borokat! [58]

Kőgátas szőlőtől, gyepes udvartól óvjon isten [56]

Legjobb ágens (prókátor) a Tokaji Antal [5] (vö. Kassai, 1:178, MNy. 10:357, Pais emlékkönyv: 280)

Lyukas hordóba tölteni tokaji bort [3]

Mádi borom hidegen, a kotyogóban le-

- gyen. (vö. Szirmai: *Hvngaria in Parabolis*: 1804, 12.)
- Megüti az öböl a szőlőt** [84] (vö. Kasai, 2:394)
- Mértékelve hasznos, szükség kívül káros, még a jó tokaji bor is** [4]
- Nem is bor, ha nem tokaji** (vö. Erdélyi: *Közmondások*, 1851.)
- Olyan, mint szüret után a kunyhó** [832] (vö. Tállyáról: *Nyr.* 6:129. Ugy néz ki, mint szüret után a kunyhó)
- Pallag Péter kapálta, Muhar Boris gyomlálta** [300] (A parlagodó szőlőre mondják). vö. (*Nyr.* 6:129)
- Pusztá, mint a szedett szőlő** [833]
- Ragya kapta el a szőlőt** [85]
- Sok ribizli, sok szőlőt jelent** (Régi hiedelem és mondás a Hegyalján is)
- Szegődött bér, osztott konc** [482]
- Szeptember érlel, október mézel** [77]
- Szomorú, mint a ragya vert szőlő** [85]
- Úgy maradt a lelkem, mint a megszedett szőlő** [834] (vö. *Nyr.* 1876, 30, 1877. 82, 129, Tállya.)
- Termékeny, mint a purcsin** [604]
- Tokaji bort gyalázna beckói lőre** (vö. Pelkó: *Eredeti magyar közm. Rozsnyó* 1864)
- Vinum Tokajinum Hungariae natum, Poloniae educatum** (Ti. a lengyelek must alakjában vásárolták össze)

J E G Y Z E T

A dolgozatban idézett irodalom részletes leírását l.:

1. Dr. Bakos József: *Bodrogek, Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma*. Sp. 1947.
2. Dr. Bakos: *Tokajhegyalja és bortermelése hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma*. Sp. 1957.

A közölt rövidítések:

Makkai: I. Rákóczi György gazdasági iratai. Bp. 1954.

Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez. Szerk. Dongó Gyárfás Géza.

Nyr. Magyar Nyelvőr.

MNy. Magyar Nyelv.

NyK. Nyelvtudományi Közlemények.